

BOJE NAD WARTĄ

Wydawnictwo Tetragon
Muzeum Ziemi Sochaczewskiej i Pola Bitwy nad Bzurą
Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola

B O J E N A D W A R T ą
10 KANIOWSKA DYWIZJA PIECHOTY
i KRESOWA BRYGADA KAWALERII
W KAMPANII WRZEŚNIOWEJ

Tom 2

ANDRZEJ WESOŁOWSKI

Boje nad Wartą

**10 Kaniowska Dywizja Piechoty
i Kresowa Brygada Kawalerii
w kampanii wrześniowej**

OCZAMI WROGA
DZIAŁANIA NIEMIECKIEJ 8 ARMII

TOM 2

WYDAWNICTWO TETRAGON

MUZEUM HISTORII MIASTA ZDUŃSKA WOLA

WARSZAWA – SIERADZ – ZDUŃSKA WOLA 2022

Recenzenci:

prof.dr. hab. Wojciech Włodarkiewicz (WAT)
dr hab. Andrzej Wrzyszczy, prof. UMCS w Lublinie

Współpraca merytoryczna w przygotowaniu tomu:
Tadeusz Zawadzki, Wojciech Józefiak

Indeksy

Łukasz Przybyło

Korekta

Jolanta Wierzchowska

Projekt graficzny

Teresa Oleszczuk

Mapy i szkice:

Tadeusz Zawadzki

Redakcja techniczna:

Tadeusz Zawadzki

Wydawnictwo dofinansowane ze środków
Urzędu Miasta Sieradza i miasta Zduńska Wola

Na okładce: Piechota 8 armii w marszu przez Polskę. Żołnierze 30 DP podczas krótkiego
odpoczynku. Pierwsze dni września 1939 r. (zb. J. Furmańczyka)

Copyright © 2022 by

Copyright © 2022 by Wydawnictwo Tetragon Sp. z o.o.

Druk i oprawa

Print Group Sp. z o.o.

booksfactory.pl

ISBN 978-83-930623-4-8 (Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola)

ISBN 978-83-66687-29-5 (Tetragon)

Wprowadzenie

Pomysł napisania tej książki, przedstawiającej działania przeciwnika, zrodził się w toku prac nad przygotowaniem trzeciego tomu wydawnictwa „Boje nad Wartą. 10 Kaniowska Dywizja Piechoty i Kresowa Brygada Kawalerii w kampanii wrześniowej”, pod wpływem lektury wspomnień i relacji polskich uczestników walk, które zostaną w nim zamieszczone¹.

Zawarty w nich obraz agresora – określanego ogólnie jako siły Wehrmachtu, Luftwaffe itp. – odzwierciedlający wiedzę, jaką piszący mieli we wrześniu 1939 r., jest siłą rzeczy ogólnikowy, ze skłonnością do wyolbrzymiania jego sił i możliwości. Przykładem może być fragment relacji, odnoszącej się do walk na odcinku 28 pp w rejonie Ostrzeszowa w pierwszym dniu wojny:

Niemcy bez przerwy dowozili posiłki samochodami, z których wysypywali się jak robactwo, atakując ze zdwojoną siłą. Przy tym samoloty wroga nurkowały na nasze pozycje, rzucając bomby i siekąc po okopach z broni pokładowej. Natomiast broń pancerna wroga, osłaniała swoją piechotę atakującą nasze pozycje.

Przytoczony opis, który przedstawił polski szeregowy, znacznie odbiega od faktycznego przebiegu działań na tym odcinku². Potwierdza jednocześnie mentalnie nieprzygotowanie naszego żołnierza do takiego sposobu prowadzenia wojny, z jakim się zetknął od pierwszych chwil agresji. Stąd permanentna obecność w polskiej narracji sztukasów i czołgów nawet tam,

1 Tom ten jest zasadniczo gotowy, ale ze względu na ciągły dopływ materiałów, ukaże się w roku przyszłym.

2 Dotyczy to przekazów powstałych w czasie wojny lub tuż po jej zakończeniu. Narracja relacji późniejszych, z lat sześćdziesiątych–osiemdziesiątych XX w., skażona jest często informacjami, które autorzy pozyskali z powojennych publikacji. Nie dziwi więc, że relanci, którzy w 1939 r. zajmowali niskie, a nawet najniższe stanowiska, sypią jak z rękawa nazwami jednostek niemieckich, z którymi walczyli, choć oczywiście takiej wiedzy wówczas nie mogli posiadać.

gdzie tych środków agresji w rzeczywistości nie było, gdyż 8 armia to głównie jednostki piechoty, niewspierane w początkowej fazie walk przez lotnictwo szturmowe. Uważny Czytelnik dostrzeże zresztą podobne zjawisko w narracji niemieckiej, zwłaszcza przy opisie walk 5 IX w rejonie Belenia, gdy na polu walki pojawiają się polskie tankietki, wobec których niemiecki piechur, tak jak polski, czuł się całkowicie bezbronny i bezradny. Tak więc, przekazy obu stron nie są wolne od mitów na temat przeciwnika. Inaczej mówiąc: informacje prawdziwe, realne mieszają się w narracji wspomnieniowej z wyobrażeniami, silnie zakorzenionymi w pamięci uczestników, a których w świetle źródeł nie da się potwierdzić. Również w opracowaniach, zwłaszcza starszych, dostrzec można wyraźną lukę w przedstawieniu obrazu wroga³.

Stąd zamiysł, aby poprzez zgromadzenie, na ile to będzie możliwe, jak największej liczby materiałów niemieckich uaktualnić i poszerzyć stan wiedzy o przeciwniku w walkach nad Wartą, jak również spróbować, gdy stan źródeł obu stron na to pozwoli, skonfrontować zawarte w nich informacje z naszymi przekazami. W pierwotnej wersji miał powstać aneks, prezentujący działania niemieckiej 8 armii, która w pierwszych dniach wojny (do 7 IX⁴) jako całość była przeciwnikiem 10 DP i Kresowej BK. Jednak zakres zagadnień, które należało uwzględnić, zadecydował o przekształceniu aneksu w samodzielną część wydawnictwa, publikowaną jako drugi tom.

Choć autorzy opracowań opis działań strony niemieckiej zazwyczaj rozpoczynają od 1 IX, uznaliśmy, że – aby poznać i zrozumieć przebieg wydarzeń początkowego okresu wojny – trzeba sięgnąć nawet kilka miesięcy wstecz, pokazując przygotowanie niemieckie na obszarze Dolnego Śląska, który był bazą wypadową niemieckiej 8 armii do agresji na Polskę. Drugi zamiysł – to próba ukazania wydarzeń pierwszych nich wojny w szerszej perspektywie, jako swego rodzaju „prehistorii” bitwy nad Bzurą, zwracając uwagę na fakt, że sztabowcy niemieccy w opracowanej w czasie wojny historii walk 8 armii okres od 6 IX 1939 r. zaliczają już do historii samej bitwy, choć natarcie Armii „Poznań” na Stryków rozpoczęło się trzy dni później.

W materiale, który nie ma ambicji monografii, a jest jedynie swego rodzaju uzupełnieniem publikowanych w wydawnictwie polskich materiałów źródłowych, starano się przede wszystkim zestawić i zrelacjonować dostępne źródła przeciwnika, a także – w miarę możliwości – poddać je wstępnej analizie, jak również konfrontacji z materiałami polskimi. Mając świadomość znacznego rozproszenia tych źródeł, a także zdając sobie sprawę z trudności dotarcia do oryginałów⁵, na jakie może natrafić nie tylko miłośnik historii, ale również zawodowy historyk, przyjęto sprawdzoną już w innych publikacjach zasadę szerokiego ich cytowania, ograniczając do minimum ingerencję w tekst oryginału.

Taka metoda wynika w dużej mierze ze smutnej konstatacji, iż od długiego czasu, a właściwie od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku⁶, mimo zalewu różnego rodzaju publikacji,

3 Również w polskim piśmiennictwie przez długi czas dominował wyimaginowany obraz przeciwnika, być może po to, aby poprzez pokazanie miażdżącej przewagi usprawiedliwić rozmiar klęski, czy przynajmniej uśmierzyć doznane nią upokorzenia.

4 Opracowań na temat tego pierwszego okresu, w przeciwieństwie do udziału 8 armii w bitwie nad Bzurą, jest bardzo mało. Mamy nadzieję, że książka ta przynajmniej w części tę lukę wypełni.

5 W wielu wypadkach zaistniała konieczność pokonania trudności związanych z ich odczytaniem, spowodowanych złym stanem zachowania i nieczytelnością oryginałów.

6 Tu autor zgadza się w pełni z opinią na ten temat wyrażoną w przedmowie do niedawno wydanej pracy T. Głowińskiego, R. Igielskiego i M. Lebela, *Bitewnym szlakiem września 1939 roku. Polskie bitwy i boje w obronie Rzeczypospolitej*, Warszawa–Wrocław 2019, s. 9. Współbrzmi to z opinią G. Bębniaka, wyrażoną we wstępie do

nie prowadzi się – oczywiście poza pewnymi wyjątkami – badań poszerzających w istotnym stopniu wiedzę o przebiegu wojny 1939 r. Często natomiast historycy poprzestają, gdy chodzi o przedstawianie przeciwnika, na ustaleniach tamtych – bardzo wartościowych zresztą publikacji, zwłaszcza monografií poszczególnych armii – zapominając, że ich autorzy, z powodu ograniczonego dostępu do źródeł niemieckich⁷, opierali się na kronikach i opracowaniach dzieł dywizji i pułków Wehrmachtu, którym daleko było do opracowań naukowych, a w wielu wypadkach stanowiły wręcz dosłowne powtórzenie treści opracowań z czasów hitlerowskich⁸.

Praca opiera się na różnorodnych materiałach źródłowych, głównie na dokumentach 8 armii oraz wchodzących w jej skład korpusów, dywizji, pułków itp. Wykorzystano także w stopniu, w jakim było to możliwe, niepublikowane opracowania, wspomnienia, pamiętniki i dzienniki żołnierzy niemieckich⁹.

O ile w przypadku strony polskiej zachowała się minimalna liczba dokumentów, co jest oczywistą konsekwencją przegranej, to materiały strony niemieckiej są znacznie bogatsze, choć nie w pełni i w różnym zakresie (jeśli chodzi o dokumentację poszczególnych jednostek) przetrwały wojnę.

Oryginalne dokumenty, które ocalały, przechowywane są obecnie w niemieckim archiwum wojskowym we Freiburgu (Bundesarchiv-Militärarchiv), a wcześniej zostały zmikrofilmowane i wchodziły w skład kolekcji tzw. mikrofilmów aleksandryjskich, znajdujących się w Narodowym Archiwum Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej w Aleksandrii (The National Archives od the Unites States. Microfilm Publications)¹⁰. Jednak znaczna ich część (zarówno materiały jednostek lądowych, jak i Luftwaffe) po zakończeniu wojny dostała się w ręce Rosjan, trafiła do Centralnego Archiwum Ministerstwa Obrony Rosji, gdzie znajdują się do dziś. Przez wiele lat dostęp do nich był znacznie utrudniony. Dopiero od niedawna – w ramach wspólnego niemiecko-rosyjskiego projektu digitalizacyjnego – zostały one w znaczącej części utrwalone w formie elektronicznej i udostępnione badaczom. Z kolei materiały źródłowe odnoszące się do Leibstandarte Adolf Hitler znajdują się w archiwum wojskowym w Pradze. Wśród dokumentów przechowywanych w tych ośrodkach szczególną wartość, obok rozkazów operacyjnych, meldunków i map, mają dzienniki wojenne jednostek od szczebla batalionu do szczebla armii.

Druga grupa wykorzystanych źródeł to materiały wspomnieniowe, relacje, pamiętniki, dzienniki. Zdecydowana większość z tych materiałów powstała tuż po kampanii wrześniowej, dlatego cechuje je bogactwo faktografii, choć najczęściej zawarty w nich materiał faktograficz-

publikacji niemieckich źródeł wojskowych do wydarzeń w Katowicach we wrześniu 1939 r.: „Pozorna obfitość poświęconych tym zagadnieniom publikacji jest złudna, jako że najczęściej eksploatują one ten sam, niezwykle ubogi materiał źródłowy, do tego o nieraz mocno dyskusyjnej wartości”. *Katowice we wrześniu 39*, Katowice 2006, s. 13.

7 Jakkolwiek jeszcze w latach sześćdziesiątych znalazły się w Polsce mikrofilmy aleksandryjskie, zapewne niewiedza osób, które decydowały o ich zakupie, spowodowała, że było wśród nich mało materiałów dotyczących kampanii wrześniowej, a te, które zakupiono, zawierały akta organów wysokiego szczebla, mniej przydatne dla badaczy skupiających się na przebiegu działań bojowych.

8 Do takiego wniosku prowadzi porównanie tekstów rozdziałów poświęconych kampanii wrześniowej w historiach 10 DP (A. Schmidt, *Geschichte der 10. Division, 10. Infanterie-Division (mot.), 10. Panzergrenadier-Division 1935–1939*, Bad Nauheim 1963), 24 DP (H. Tettau, K. Versock, *Geschichte der 24. Infanterie-Division 1935–1939*, Stolberg 1956), a zwłaszcza 30 DP (H. Breithaupt, *Die Geschichte der 30. Infanterie Division 1939–1945*, Bad Nauheim 1955) z tekstami opracowań o walkach tych dywizji z lat 1939–1940. Są niemal identyczne.

9 Niepublikowane materiały wspomnieniowe pochodzą z zbiorów M. Zimnego, J. Furmańczyka i autora.

10 Wykorzystano rolki ze zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz zbiorów autora.

ny przedstawiony jest intencjonalnie i jednostronnie, a w wielu przypadkach został naświetlony wybitnie propagandowo. Z drugiej strony – choć trudno je traktować jako obiektywne świadectwo – są, zwłaszcza ze względu na szczegółowość, przydatnym źródłem, umożliwiającym przedstawienie działań niemieckich z perspektywy żołnierzy różnych szczebli.

Stopień zachowania dokumentacji jest zróżnicowany. Najwięcej materiałów archiwalnych oraz wspomnień dotyczy 10 DP i Leibstandarte AH, dość dobrze zachowała się dokumentacja 24 DP i 30 DP, natomiast znacznie gorzej dokumentacja 17 DP.

Wszystkie te materiały, jakkolwiek są prawdziwą kopalnią informacji, których – siłą rzeczy – nie odnajdziemy w polskich źródłach, wymagają dużej ostrożności badawczej, niezbędnej ze względu na ich typ i charakter, a w szczególności czas i okoliczności wytworzenia. W jednakowym stopniu dotyczy to dokumentów urzędowych, a zwłaszcza sugestywnych przekazów relacyjnych, do których trzeba podchodzić z ostrożnością i dystansem.

Dzięki uprzejmości Mariusza Zimnego i Jacka Furmańczyka autor miał możliwość skorzystania z wielu rzadkich druków niemieckich z ich kolekcji, w tym takich, których nie odnotowują dostępne bibliografie¹¹, a także źródeł mających jedynie postać maszynopisów i rękopisów. Dziękuję również prof. dr. hab. Jochenowi Böhlrowi za udostępnienie wyników kwerendy do książki „Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce: Wrzesień 1939”¹².

W pracy nad książką dużą pomocą dla autora okazało się wsparcie merytoryczne ze strony Tadeusza Zawadzkiego (jest on również autorem map, szkiców, tabel i wykresów) oraz Wojciecha Józefiaka, który m.in. przygotował – zasługującą na osobną publikację – dokumentację zniszczeń saperskich. Autor dziękuje też pozostałym członkom zespołu, który zainicjował wydawanie „Bojów nad Wartą” – Maciejowi Milakowi, Robertowi Kielkowi i Maciejowi Bednarkowi. Pracowali oni w terenie oraz udostępnili ważne dla tematu fotografie ze swoich zbiorów. Wielkie podziękowanie za pomoc w uzyskaniu zdjęć z zasobu Archive of Modern Conflict należy się Mariuszowi Zimnemu, a także Ireneuszowi Grądzielowi, badaczowi wojennych dziejów Wieruszowa. Cenne zdjęcia z walk o Sieradz udostępnił też wiceprezydent Bełchatowa, dr Łukasz Politański.

Wydawnictwo „Tetragon” i autor składają serdeczne podziękowanie wszystkim instytucjom i osobom, które przyczyniły się do powstania i wydania książki. Za godne upamiętnienie żołnierzy Września walczących i poległych na Ziemi Sieradzkiej, jak i za udzielone wsparcie finansowe dziękujemy Prezydentowi Miasta Sieradza Panu Pawłowi Osiewale. Za aktywne włączenie się w promocję treści „Bojów nad Wartą” wśród lokalnej społeczności wielkie podziękowania należą się dyrektor Biblioteki Powiatowej w Sieradzu Małgorzacie Jurkowskiej oraz dyrektorowi Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola Tomaszowi Polkowskiemu.

Za kultywowanie pamięci o żołnierzach Września na Ziemi Sieradzkiej dziękujemy dowódcy 15 Brygady Wsparcia Dowodzenia płk. Wojciechowi Daniłowskiemu, Oddziałowi PTTK w Sieradzu, GRH Strzelcy Kaniowscy z Łodzi i GRH im. 10 Batalionu Saperów z Łodzi oraz regionalistom – pasjonatom historii regionu: Magdalenie Sosnowskiej, kpt. Dariuszowi Mikołajczykowi, Maciejowi Ratajowi i Janowi Pietrzakowi.

11 Np. podstawowa bibliografia Wehrmachtu i SS – W. Held, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS in Zweiten Weltkrieg*, T. I–III, Osnabrück 1978–1995.

12 J. Böhl, *Auftrag zum Vernichtungskrieg. Die Wehrmacht in Polen 1939*, Frankfurt am Main 2006. Wyd. polskie: *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce: Wrzesień 1939. Wojna totalna*, tł. P. Pieńkowska-Wiederkehr, Kraków 2009.

Spis treści

Wprowadzenie	5
„Prehistoria” bitwy nad Bzurą. Niemieckie przygotowania do wojny na obszarze 8 armii	11
I. Planowanie agresji na Polskę. Podnoszenie gotowości wojsk	11
II. Formowanie 8 armii oraz XIII i X Korpusu Armijnego	18
II.1. Powstanie dowództwa armii	18
II.2. XIII Korpus Armijny	22
II.3. X Korpus Armijny w składzie 8 armii	24
III. Zadania 8 armii	26
III.1. Podstawowe założenia planu działania armii	26
III.2. Pierwsza wersja planu (do 26 sierpnia 1939 r.): uderzenie siłami XIII Korpusu Armijnego	28
III.3. Ocena zagrożenia z północy na początku operacji	31
III.4. Koncentracja 8 armii	33
III.5. Niedoszła agresja 26 VIII 1939 r.	35
III.6. Wiadomości o przeciwniku	39
III.7. XIII KA: rozpoznanie przeciwnika	44
III.8. Wydarzenia na obszarze 8 armii między 26 a 31 sierpnia 1939 r.	50
III.9. Przygotowania wojenne na szczeblu związków taktycznych	63
8 armia w pierwszym tygodniu wojny. Działania przeciwko Armii „Łódź” ...	84
1 września	84
2 września	128

3 września.	161
4 września.	192
5 września.	253
6 września.	311
7 września.	329
Mniejszość niemiecka na obszarze działań GO gen. Dindorf-Ankowicza . .	359
Udział mniejszości niemieckiej w działaniach przeciwko Wojsku Polskiemu.	359
Żołnierze narodowości niemieckiej w oddziałach 10 Dywizji Piechoty	364
„Polscy partyzanci”. Represje wobec ludności cywilnej	371
Działania lotnictwa niemieckiego	413
Zakończenie	437
Aneks. OdeB 8. armii niemieckiej do wojny przeciwko Polsce	
(stan na 1.09.1939 r.)	442
Uwagi ogólne	442
Uwagi dotyczące tabeli:	442
Bibliografia	459
Skorowidz nazwisk	467
Skorowidz nazw geograficznych	473

„Prehistoria” bitwy nad Bzurą

Niemieckie przygotowania do wojny na obszarze 8 armii

I. Planowanie agresji na Polskę. Podnoszenie gotowości wojsk

Specyfiką niemieckich przygotowań wojennych było koncentrowanie się w działaniach planistycznych na opracowaniu planów poszczególnych kampanii, a nie – jak w innych krajach – na przygotowaniu jednego, ogólnego planu wojny. Opierając się na wydawanej corocznie „Dyrektywie w sprawie jednolitego przygotowania sił zbrojnych do wojny”¹, przewidywane były różne warianty przyszłej wojny, m.in. wojny dwufrontowej z Zachodem (Fall „Rot”), napadu na Czechosłowację (Fall „Grün”) czy wreszcie najazdu na Polskę (Fall „Weiss”), zwłaszcza że Hitler – od dawna zdecydowany na wojnę – aż do 1939 r. nie miał jednoznacznej koncepcji strategicznej i zmieniał swe zamiary pod wpływem bieżących wydarzeń².

Zaletą wspomnianego podejścia w planowaniu wojennym było oparcie przygotowań, od góry do dołu, na ścisłych dyrektywach i rozkazach, obejmujących przede wszystkim fazę koncentracji i rozwinięcia wojsk, a także okres pierwszych operacji. Do tego etapu przygotowywano się starannie, a założone warianty działań były weryfikowane poprzez prowadzenie gier wojennych³.

1 CAMO, 500-12450-23, Der Oberste Befehlshaber der Wehrmacht, Weisung für die einheitliche Kriegsvorbereitung der Wehrmacht für 1939/40, nr 37/39 g.Kdos. Chfcs., WFA/LI, Berlin 11 IV 1939 r. Według niej, Wehrmacht musi być przygotowany na następujące ewentualności: 1) Zabezpieczenie granic Rzeszy Niemieckiej i osłonę przed niespodziewanym atakiem lotniczym (cz. I); 2) „Fall Weiss” (cz. II) 3) Zajęcie Gdańska (cz. III). Częścią składową dyrektywy były też: załącznik IV, zawierający regulację dowodzenia w Prusach Wschodnich w przypadku wojny oraz – dołączony później – zał. VI dotyczący wojny gospodarczej i ochrony własnej gospodarki.

2 Na temat niemieckiego planowania wojennego m.in. M. Zgórniak, *Planowanie operacji Polski i Niemiec w 1939 r.*, [w:] *Polska, Niemcy, Europa w 1939 r. Materiały z sesji zorganizowanej w UJ 14 grudnia 1989 r.*, Kraków 1991.

3 Ważne ustalenia dla poznania roli gier wojennych w planowaniu wojennym przeciwko Polsce zawiera artykuł T. Wesołowskiego, *Kłopotliwa gra wojenna generalobersta Franza Haldera. „Generalstabsreise 1939” w powojennej historiografii*, „Studia z dziejów wojskowości”, T. VI (2017), s. 297 i n.

Tabela 1. Chronologia zasadniczych decyzji związanych z przygotowaniem agresji na Polskę

25 III 1939	Hitler poinformował dowódców Wehrmachtu (szefa OKW, Ob. d. H., Ob. d. M. i Ob. d. L.), że „...zmusi Polskę do przyjęcia jego żądań siłą zbrojną, jeśli do późnego lata nie dojdzie do porozumienia w drodze dyplomatycznej (Gdańsk i korytarz)”. Na tej podstawie szef OKH polecił uzupełnienie wydanej jesienią 1938 r. „Dyrektywy w sprawie jednolitego przygotowania sił zbrojnych do wojny” [Weisung für die einheitliche Kriegsvorbereitung der Wehrmacht].
3 IV 1939 r.	Przekazanie przez OKW naczelnym dowódcom Wehrmachtu projektu nowej dyrektywy („Weisung für die einheitliche Kriegsvorbereitung Wehrmacht 1939/40”), którą Hitler podpisał 11 IV 1939 ^a .
26 IV 1939	Naczelny dowódca wojsk lądowych przekazał OKW projekt wytycznych koncentracji [Aufmarschanweisung] dla przypadku „Weiss”. 1 V 1939 r. egzemplarz dokumentu przesłano dowódcy Grupy Wojsk Lądowych nr 1 dla grupy roboczej „Rundstedt” (przyszłe dowództwo GA „Południe”) w celu przygotowania niezbędnych dokumentów wykonawczych.
20 V 1939	„Arbeitsstab Rundstedt” (przyszłe dowództwo GA „Południe”) przygotował projekt wytycznych koncentracji [Aufmarschanweisung] „Weiss” dla wojsk GA „Południe”.
23 V 1939	Dowódcy Grup Wojsk Lądowych nr 3 i 5 oraz dowódca XVI KA zostali poinformowani o składzie „sztabu roboczego Rundstedt” ^b .
14 VI 1939	Dowództwo Grupy Wojsk Lądowych nr 3 (Drezno) ^c – w przypadku wojny dowództwo 8 armii – przedłożyło OKH zarządzenie w sprawie koncentracji 8. armii [Aufmarschanweisung für die 8. Armee].
15 VI 1939	OKH wydało ostateczną wersję planu koncentracji i planu operacyjnego [des Aufmarsch- und Operationsplanes] „Fall Weiss”. (Ob.d.H 1.Abt. (I) Genst.d.H Nr. 4200/39 g.Kdos. vom 15.6.1939).
28 VI 1939	„Sztab roboczy Rundstedt” przekazał przyszłym dowództwom 8, 10 i 14 armii ostateczną wersję wytycznych koncentracji (nieróżniącą się zasadniczo od projektu z 20 V) wraz z mapą koncentracji i położenia wyjściowego.
1 VIII 1939	Dowództwo 8 armii, sformowane z dowództwa Grupy Wojsk Lądowych w Dreźnie, rozpoczęło funkcjonowanie we Wrocławiu.
10 VIII	Wąski „sztab roboczy Rundstedt” zebrał się na poligonie Neuhammer ^d .
19 VIII 1939	W ramach ćwiczeń utworzono strukturę wojenne Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych (OKH).
23 VIII 1939	Przeniesienie „sztabu roboczego Rundstedt” z poligonu Neuhammer (Tr.Üb.Pl.) do kwatery głównej w Nysie, w klasztorze św. Krzyża w Nysie.
24 VIII 1939	Decyzja w sprawie wyznaczenia daty wybuchu wojny (Y = 26 VIII).
25 VIII 1939	O godz. 12.00 dowódcy trzech grup armii (Heeresgruppen) i ośmiu armii przejęli dowodzenie w swoich rejonach wyjściowych. Należące do wyższych dowództw oddziały łączności przyjęły organizację wojenną.

^a Z pisma przewodniego: „Część I („Ośłona granic”) i część III („Gdańsk”) zostaną wydane w połowie kwietnia. Pozostają one niezmienione, jeśli chodzi o myśl przewodnią. Część II „Fall Weiss” jest załączona. [...] W przypadku „Weiss” Führer zarządził, co następuje: [...] 2. OKW jest odpowiedzialne za przygotowanie dokładnego harmonogramu [Zeittafel] „Fall Weiss” i ma przez porozumienie zapewnić czasową zgodność pomiędzy trzema częściami Wehrmachtu. 3. Zamiary rodzajów sił zbrojnych i dokumenty do harmonogramu należy przedłożyć OKW do dnia 1 maja 1939 roku”.

^b Treść pisma: „1. Sztab Rundstedt – podobnie jak w 1938 r. sztab roboczy Leeb w Monachium – składa się na razie tylko z trzech osób: a) generała pułkownika v. Rundstedta w Kassel, b) generała por. v. Mansteina, dowódcy 18 DP w Legnicy, c) pułkownika Blumentritta, szefa 4. Oddziału w Berlinie. 2. „Generał por. v. Manstein upoważnił mnie (Blumentritt) jako „la” do kontynuowania stąd wszystkich bieżących prac niewymagających decyzji głównodowodzącego (des Oberbefehlshabers) i dowódców grup wojsk lądowych (Heeresgruppenchefs)”.

^c Dowództwa grup (Gruppenkommandos) wojsk lądowych były załączkami sztabów przyszłych armii i grup armii.

^d NAUSMP, T-311, r. 244, zarządzenie w sprawie zebrania wąskiego sztabu gen. Rundstedta pod kierownictwem gen. por. v. Mansteina w składzie: la płk SG Blumentritt (za zgodą szefa sztabu pozostał na razie w Berlinie na swoim stanowisku), la rtm. v. Roeder, la/O1 kpt. Ferchl (odkomenderowany 16 VIII do Monachium dla utworzenia sztabu 12 armii), lc mjr Langhaeuser, lc/O3 kpt. Bickel (również czasowo odkomenderowany do sztabu 12 armii), O.Qu. ppłk SG Frhr. v. Hanstein, O2 kpt. Eder, Qu.2 kpt. Hölz (oficerowie pionu kwaterymistrzowskiego pozostali we Wrocławiu w sztabie OK VIII), dowódca łączności armii gen. mjr Löweneck, dowódca saperów płk Wirtz.

Wspólnym założeniem wszystkich tych planów było zaskoczenie. W zamiarze operacyjnym wariantu wojny z Polską (Fall „Weiss”), sprecyzowanym 14 czerwca 1939 r., zaskakujący atak miał się rozpocząć przez uderzenie głównych sił pancernych i zmotoryzowanych (10 armia), aby „uprzedzić zorganizowany przebieg polskiej mobilizacji i koncentracji wojsk”⁴.

Dla rozpoczęcia operacji przeciwko Polsce – czytamy w dzienniku wojennym GA „Południe”⁵ – w wytycznych rozwinęcia przewidziane były dwie możliwości:

- a) natarcie z zaskoczenia (w 1 dzień Y)
- b) natarcie po przeprowadzeniu planowej mobilizacji (w dzień Y + dzień X).

W pierwszym przypadku, który przyjęto jako zasadniczy, w dyspozycji gr. armii były przede wszystkim siły zmot. i pancerne i niewiele dywizji piechoty⁶. [...] Oprócz tego była przewidziana możliwość wkroczenia, przy rezygnacji z zaskoczenia, dopiero po przeprowadzeniu całkowitej koncentracji.

Za istotną przesłankę zaskoczenia sztabowcy niemieccy uznawali wczesną, możliwie skrytą mobilizację i koncentrację wojsk, podporządkowaną planowi przeprowadzenia kampanii. Również agresja przeciwko Polsce miała zacząć się niespodziewanym uderzeniem w dniu rozpoczęcia wojny. Jednocześnie, aby zachować zaskoczenie, mobilizację można było zarządzić najwcześniej w przeddzień rozpoczęcia wojny. Z tego względu atak miał się rozpocząć przed zebraniem wszystkich sił w rejonach koncentracji (in den Aufmarschräumen) na granicy. Siły już zebrane miały uderzyć z „lotnego startu” („fliegenden Start”), pozostałe z głębi Rzeszy miały dołączyć kolejno, w zależności od ich przybycia do rejonu koncentracji.

Pierwszy dzień mobilizacji (X-Tag) i dzień ataku (Y-Tag) powinny się pokrywać, jak było to pierwotnie przewidziane (26 VIII 1939 r.). W tym dniu znajdowała się w dyspozycji większość związków zmot. i część dywizji pierwszej fali, ponieważ należały one do związków o „natychmiastowej gotowości”. Pozostałe związki mogły dotrzeć do rejonu koncentracji dopiero od trzech do siedmiu dni później, po przeprowadzeniu mobilizacji i przegrupowaniu⁷.

Jakkolwiek niemiecki system mobilizacyjny bazował na dostosowanym do nowych warunków tradycyjnym systemie kadrowym armii stałej, był stale doskonalony, co sprawiło,

4 CAMO, f. 500, o. 23451, d. 30, Aufmarschweisungen des OKH vom Juni 1939 an die einzelnen Heeresgruppen betreffend den Angriff auf Polen. Zawiera m.in. dokument „Aufmarschweisungen Fall Weiss” (Ob.d.H. 1 Abt. (I) Gen. StddH nr 4200/39 g.Kdos z 15 VI 1939 r., adresowany do „Arbeitsstab Rundstedt”. Na tej podstawie do 20 VII sztab roboczy Rundstedta oraz dowództwo 1. Grupy Wojsk Lądowych miały przygotować ważniejsze rozkazy, mapę z zamiarem oraz dane potrzebne do planowania użycia lotnictwa.

5 The National Archives of the United States, Microfilm Publications (dalej – NAUSMP), T-311, r.236, Kriegstagebuch der Heeresgruppe – Süd in Polen 1939, 12.8 1939–3.10.1939

6 8 armia miała składać się tylko z XIII KA (z 10 DP i Leibstandarte), a oprócz tego z 6 batalionu km i słabych sił Straży Granicznej, znajdujących się na wschód od Głogowa.

7 Wyjątki od tego dotyczyły jednostek rozmieszczonych na Słowacji, które ze względów kamuflażowych nie mogły przekroczyć tam granicy przed rozpoczęciem wojny. Z powodu niskiej wydajności lokalnej linii kolejowej niektóre z nich mogły dotrzeć dopiero później. Podobnie było w Prusach Wschodnich, na teren których w sierpniu 1939 r. przerzucono szereg jednostek (m.in. 12 DP, 7 ppanc, pułk zmot. SS „Deutschland”) drogą morską. Brakujące oddziały, pochodzące z mobilizacji, miały dołączyć dopiero po ustanowieniu połączenia lądowego z Prusami Wschodnimi. Ponadto wszystkie dywizje oraz część oddziałów armijnych i korpusnych zostały utworzone „na ćwiczenia” w taki sposób, że były w dyspozycji już w dniu Y. Szerzej – B. Mueller-Hillebrand, *Das Heer 1939–1945. Entwicklung des organisatorischen Aufbaues*. Band II. *Die Blitzfeldzüge 1939–1941. Das Heer im Krieg bis zum Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion im Juni 1941*, Frankfurt am Main, s. 19–20.

że pod względem giętkości i nowoczesności przewyższał wszystkie dotychczasowe, umożliwiając w zmieniającej się sytuacji politycznej przeprowadzanie ukrytej i bardzo szybkiej mobilizacji zarówno części jak i całości sił zbrojnych.

Tajne i jawne ustawy oraz dekrety jak:

- Reichsverteidigungsgesetz – ustawa o obronie Rzeszy,
- Wehrgesetz – ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej,
- Wehrleistungsgesetz – ustawa o świadczeniach wojskowych⁸

dawały podstawę do wydawania zarządzeń mobilizacyjnych bez ogłaszania mobilizacji.

Ustawa o obronie Rzeszy przewidywała na wypadek zagrożenia stopniową mobilizację i wprowadzała dwa okresy:

- stan obrony (Verteidigungszustand), który umożliwiał przygotowania mobilizacyjne bez ich ogłaszania oraz
- stan wojenny (Kriegszustand).

Każda instytucja – wojskowa, administracyjna czy gospodarcza – prowadziła tzw. kalendarz mobilizacyjny (Mobilmachungskalender), który z dokładnością dni i godzin określał czynności, jakie miały być wykonane po ogłoszeniu mobilizacji. Całość przedsięwzięć mobilizacyjnych zaplanowana była tak, aby umożliwić siłom zbrojnym rozpoczęcie wojny przez zaskoczenie.

Okres mobilizacji podzielony był na trzy stopnie: okres wzmożonej czujności, mobilizacja tajna, bez podania jej do publicznej wiadomości (zaszyfrowana pod hasłem X-Fall), mobilizacja powszechna jawna (Mob.-Fall)⁹. Drugi i trzeci etap mógł być wprowadzony w życie bez stopni pośrednich. Każdy z etapów dzielił się na bardziej szczegółowe fazy, służące przygotowaniom organizacyjnym, osiągnięciu gotowości marszowej oraz osłonie. Mobilizacja powszechna była w praktyce równoznaczna z operacyjnym rozwinięciem wojsk i rozpoczęciem działań wojennych.

Pełna gotowość mobilizacyjna w Wehrmachcie była możliwa jedynie od marca do października każdego roku, gdyż od października do wiosny rekruci otrzymywali podstawowe wyszkolenie i nie mogli być wcieleni do mobilizowanych jednostek.

Zarządzenia mobilizacyjne wykonywane były na specjalne zaszyfrowane awiza. Oddziały, które je otrzymywały, przeważnie nie wiedziały, co było zaplanowane. Rozkazy marszowe do

Dowódca 8 armii gen. Johannes Blaskowitz wita się z Adolfem Hitlerem (13 IX 1939).

(Die Aufklärungsstaffel 5(H)13 in Feldzug gegen Polen 1939.

Darstellungen und Berichte, zusammengestellt von dr Franz Schneider, Oberleutnant und Bildoffizier, b.m., grudzień 1939)

8 H. Schlempp, O. Lange, *Wehrleistungsgesetz vom 13. Juli 1938 mit e. Einf., mit den Pferde- u. Kraftfahrzeug-Ergänzungsvorschriften sowie mit allen einschlägigen gesetzl. Bestimmgn u. Erlassen*, 1939.

9 CAMO, f. 500, o. 12451, d. 7, Mobilmachungsplan für das Heer (vom 12 März 1937). Plan wszedł w życie 5 X 1937 r., zastąpił plan mobilizacyjny z 3 X 1935 r.

przesunąć i rozkazy operacyjne wydawane były osobno, niezależnie od rozkazów mobilizacyjnych¹⁰.

Gdy w kwietniu 1939 roku Hitler powziął decyzję uderzenia na Polskę „przy pierwszej dogodnej sposobności”, przygotowania mobilizacyjne zostały przyspieszone.

Zgodnie z opracowanymi już w zarysie planami uderzenia i rozwinięcia postawiono w maju 1939 roku część pokojowego składu Wehrmachtu, w tym część dowództw¹¹, oraz 24 wielkie jednostki i jednostki dyspozycyjne naczelnego dowództwa, w stan gotowości do działań („Einsatzbereitschaft”).

Na początku sierpnia 1939 roku postawiono na stopę wojenną dalsze formacje dyspozycyjne naczelnego dowództwa oraz dywizje rezerwowe obrony krajowej (2 i 3 fali) pod pozorem mających się odbyć ćwiczeń.

Specyfika przygotowań do wojny z Polską polegała na tym, że formalnie nie wprowadzono związanych ze stanem wojny zmian prawnych¹². Wyższe dowództwa niemieckie poinformowane zostały o tym „zarządzeniami specjalnymi” (Sonderbestimmungen), w których podano, że jeśli chodzi o podstawy prawne, „prawdopodobnie nie zostanie ogłoszony stan obrony (der Verteidigungszustand) ani stan wojny (Kriegszustand). Wszystkie działania i zapotrzebowania (Forderungen), także w razie ewentualnej mobilizacji, muszą się zatem opierać na regulacjach prawnych okresu pokojowego (Friedensgesetzgebung)”¹³.

Miedzy 18 a 24 sierpnia wykonano bez ogłoszenia mobilizacji dalsze przygotowania¹⁴:

- wydano rozkaz gotowości dla jednostek natychmiastowego wymarszu („beschleunigt ausrückenfähigen”), do których należały wszystkie związki motorowe i około połowa dywizji piechoty pierwszej fali (znaczna część znajdowała się w obozach ćwiczeń);
- zarządzono gotowości do wymarszu i przygotowania się do szybkiego użycia niepostawionym dotychczas w stan pogotowia: naczelnemu dowództwu sił zbrojnych, jednostkom dyspozycyjnym armii i korpusów itp.;
- zaalarmowano straż graniczną (Grenzwacht)¹⁵;
- podporządkowano władzom wojskowym służbę pracy (Arbeitsdienst);
- przygotowano transporty kolejowe i sieć łączności mob.

25 sierpnia w godzinach popołudniowych zarządzono tajną mobilizację („Fall X”) dla gros armii (des Kriegsheeres)¹⁶ i jednocześnie zarządzono działania wstępne (Vorausmassnahmen) dla osiągnięcia pełnej organizacji wojennej wyższych dowództw i sztabów (Kriegsspitzengliederung)¹⁷.

10 CAMO, f. 500 o. 12464, d. 93, 24 DP, Sonderbestimmungen (Zał. 4 do nr 1000/39 z 18 VIII 1939 r.).

11 6 dowództw grup wojsk lądowych (przyszłe dowództwa armii) i 11 dowództw korpusów.

12 „Specjalne zarządzenie dla Fall Weiss” (CAMO, 500-12450-23, Besondere Anordnungen für „Fall Weiss”, Beilage zum OKW br 37/39 g.K.Chefs. WFA/L vom 11 IV 1939, Anlage II) stwierdzało to wyraźnie w punkcie „Podstawy prawne”: „Należy założyć, że nie zostanie ogłoszony stan obrony lub wojny w rozumieniu ustawy z dnia 4 IX 1938 r. Wszystkie działania i żądania mają być oparte na ustawodawstwie pokojowym”.

13 CAMO, f. 500, o. 12464, d. 93, 24 DP, Sonderbestimmungen (Zał. 4 do nr 1000/39 z 18 VIII 1939 r.).

14 B. Mueller-Hillebrand, op.cit., s. 16 i n.

15 CAMO, f. 500, o. 12464, d. 92, Dowództwo VIII Okręgu Wojskowego (Wrocław), zarządzenie z 24 VIII (do wiadomości dowództwa Gr WL 3) dot. ruchu granicznego z Polską do czasu powstania Straży Granicznej (Grenzwacht). Dokument wyjaśnia, że zostanie ona uruchomiona na rozkaz „Sigurd 9349 und 9745 für polnische Grenze durchführen”, co nastąpiło 26 VIII.

16 Jedynie bez wojsk rezerwowych 4 fali.

17 W dniu 25 VIII OKH została jeszcze zreorganizowana zgodnie ze strukturą wojenną i przeniosła się do przygotowanych pomieszczeń w Zossen i Wünsdorf, około 50 km na południowy wschód od Berlina.

Pierwszym dniem (X-Tag) był 26 sierpnia, w którym miały być rozpoczęte działania wojenne przeciwko Polsce. W dniu 26 VIII nakazano mobilizację dla reszty armii (des Kriegsheeres). W kolejnych dniach mobilizacja przebiegała na ogół zgodnie z planem.

Należy zaznaczyć, że zarządzenia mobilizacyjne nie objęły całej administracji cywilnej, a odnosiły się tylko do przemysłu wojennego i organów wyżywienia, gdyż Hitler był przekonany, iż wojna z Polską nie doprowadzi do konfliktu światowego, wobec czego powszechna mobilizacja nie będzie potrzebna.

Należy przy tym zauważyć, że – odmiennie od polskich rozwiązań (23 III 1939 r. wyznaczono dowódców armii z wąskim sztabem, nakazując im podjęcie prac przygotowawczych na powierzonych odcinkach) – cały proces przygotowań, zwłaszcza sztabowych, realizowany był przez dowództwa niemieckie (dowództwa grup wojsk lądowych i korpusów) w miejscach ich stałej dyslokacji.

Warto też pamiętać, że niemieckie przygotowania do kampanii w Polsce były w mniejszym stopniu powiązane z czynnościami mobilizacyjnymi niż w przypadku Wojska Polskiego. Wynikało to z faktu, że użyte w składzie 8 armii jednostki należały do tzw. pierwszej fali, wymagały więc jedynie – w przeciwieństwie do polskich dywizji – nieznacznego uzupełnienia stanów osobowych, uzbrojenia i sprzętu do etatów przewidzianych na okres wojny oraz wymarszu do rejonów koncentracji i rozwinięcia określonych w planie przeprowadzenia kampanii.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie I fali, do której należały wszystkie w składzie 8 armii dywizje piechoty (10, 17, 24 i 30 DP). Obejmowała ona 35 czynnych¹⁸ pokojowych dywizji o podobnej strukturze organizacyjnej¹⁹, najbogatszym wyposażeniu i najlepszym wyszkoleniu, a przede wszystkim dominującym udziale w składzie osobowym kadry zawodowej i żołnierzy służby czynnej²⁰. Dywizja I fali składała się bowiem z: 78% czynnych żołnierzy, 12% rezerwistów I klasy, 6% rezerwistów II klasy oraz 4% rezerwistów Landwehry²¹. Dla porównania: dywizje piechoty II fali miały już tylko 6% żołnierzy czynnych, 83% rezerwistów I klasy, 8% rezerwistów klasy II oraz 3% Landwehry, a w dywizjach III fali żołnierze czynni stanowili tylko 1%²².

Oczywiście, wbrew utartym mitom, w 1939 r. niemieckie dywizje piechoty, choć miały w swoim składzie ponad 1,5 tys. pojazdów mechanicznych, nie były w pełni zmechanizowane, ich siłę bojową tworzyli żołnierze, poruszający się pieszo, większość artylerii, jednostek wsparcia i służb ciągnięta była przez konie, których w dywizji było ponad 4,8 tys.

W czasie mobilizacji dywizje piechoty I fali otrzymywały oddziały, które nie występowały w ich składzie w czasie pokoju, przede wszystkim był to dywizjon rozpoznawczy (wystawiany przez pułki kawalerii) oraz dywizjon obserwacyjny artylerii, a także pododdziały służb tyłowych i połowy batalion zapasowy. Dywizje te sprawowały również nadzór nad organizacją dywizji pie-

18 Większość z nich powstała w październiku 1935 r. w oparciu o 7 dywizji Reichshehry.

19 Część, zwłaszcza stacjonujących w Prusach Wschodnich oraz wywodzących się z armii austriackiej (44 i 45 DP), odbiegała nieco od standardowej organizacji i wyposażenia (m.in. miały więcej pojazdów konnych, mniej samochodów).

20 Dywizje piechoty o numerach 1–28, 30–36 oraz 44–46. Niektóre z nich były już dwukrotnie mobilizowane (pierwszy raz jesienią 1938 r. w związku z kryzysem czeskim, drugi raz w marcu 1939 r. jako dywizje szkoleniowe).

21 Rezerwiści I klasy byli w pełni wyszkolonymi żołnierzami, którzy przesłużyli w wojsku co najmniej 12 miesięcy, rezerwiści II klasy, rekrutujący się z roczników 1901–1913, mieli za sobą tylko 2–3-miesięczne przeszkolenie, natomiast rezerwiści Landwehry należeli do starszych roczników, a część z nich miała za sobą udział w I wojnie światowej.

22 L. Niehorster, *German Word War II. Organizational series*. Vol. I-II-1. *1st and 2nd Welle Army Infantry Divisions (1 September 1939)*, Buckinghamshire 2006; Vol. I-II-2. *3rd and 4th Welle Army Infantry Divisions (1 September 1939)*, Buckinghamshire 2007.

**Naczelný dowódca wojsk lądowych generał
pułkownik Walther v. Brauchitsch z dowódcą
8 armii generałem Johannesem Blaskowiczem**
(Die Aufklärungsstaffel 5(H)13...)

choty II fali (16 dywizji)²³, których organizacja rozpoczęła się 26 VIII 1939 r., zapewniając ich obsadę oficerską i podoficerską.

Wymarsz oddziałów do rejonów koncentracji miał się odbywać już w toku mobilizacji. Związki taktyczne przeznaczone do natychmiastowego wymarszu (beschleunigte Ausrückefähigkeit)²⁴, do których należały dywizje piechoty 8 armii, miały osiągnąć gotowość marszową już po 12 godzinach od chwili ogłoszenia alarmu, zarówno w ramach ogólnej mobilizacji czy też na rozkaz mobilizacji skrytej (X-Befehl). Ze względu na indywidualne powołanie rezerwistów były one już uzupełnione do stanów wojennych, co pozwoliło im osiągnąć bardzo szybko stan gotowości do wymarszu.

Aby jak najdłużej ukryć przed stroną polską zamiar agresji, duży nacisk położono na tajność przygotowań. Obok działań ograniczających krąg osób wtajemniczonych stosowano ostrą cenzurę korespondencji służbowej i rozmów telefonicznych. Jednocześnie wykorzystywano szeroki wachlarz działań dezinformacyjnych, mających zmylić przeciwnika. W przypadku 8 armii jedną z form dezinformacji było skoncentrowanie części jednostek nad granicą (10 DP), w celu prowadzenia prac fortyfikacyjnych zabezpieczających ją przed wtargnięciem polskich oddziałów²⁵. Stosowano też, aby stworzyć wrażenie obecności znacznych oddziałów, na przedpolu południowej Wielkopolski pozorne ruchy wojsk (np. marsze 24 DP w rejonie Milicza tuż przed wybuchem wojny), jak również przygotowano i podjęto – o czym będzie mowa dalej – działania pozorne na w istocie drugorzędnym kierunku, na lewym skrzydle armii, wykonane stosunkowo niewielkimi siłami.

Analizując materiały polskiego wywiadu, również opublikowane w tym tomie, można dojść do wniosku, że działania dezinformacyjne na pograniczu polsko-niemieckim odniosły pewien skutek, biorąc pod uwagę duże zainteresowanie polskich służb prowadzonymi pracami fortyfikacyjnymi, które odwracały uwagę od faktycznych przygotowań wojennych.

23 Dywizje o numerach 52, 56–58, 61–62, 68–69, 71, 73, 75–76, 78–70, 86–87.

24 Na kilka miesięcy przed wojną zarządzono dla szeregu wielkich jednostek czynnych tzw. Einsatzbereitschaft, tj. gotowość do użycia w bardzo szybkim czasie bez powoływania rezerwistów. Było to możliwe ze względu na wysokie stany liczebne ludzi i koni w oddziałach na stopie pokojowej i zapewniało w dużym stopniu zachowanie tajemnicy. Oddziały walczące tych jednostek musiały być gotowe do wyruszenia w ciągu 8 godzin, a ich służby po 12 godzinach. Rozkaz pogotowia, który nosił zaszyfrowaną nazwę „Aushilfe”, przekazywany telegraficznie bądź telefonicznie, podawał dzień i godzinę, w której wchodził w życie.

25 Ta forma maskowania operacyjnego była stosowana również na innych odcinkach. Od końca czerwca 1939 r. dywizje piechoty były przesuwane na przemian w rejonu na wschodniej granicy na ćwiczenia i w celu budowy pozycji granicznych. W Prusach Wschodnich formą kamuflażu były zaplanowane w sierpniu wielkie uroczystości w 25 rocznicę bitwy pod Tannenbergiem. Ponadto duże ćwiczenia jednostek zmotoryzowanych zostały zorganizowane w ten sposób, aby można je było łatwo przegrupować ze środkowych Niemiec do rejonów koncentracji na granicy z Polską.

II. Formowanie 8 armii oraz XIII i X Korpusu Armijnego

■ II.1. Powstanie dowództwa armii

Dowództwo 8 armii, które zorganizowane zostało 1 VIII 1939 r. na bazie dowództwa Grupy Wojsk Lądowych nr 3 w Dreźnie, zostało 22 VIII²⁶ przesunięte do Wrocławia, gdzie zainstalowało się w szkole Pestalozzich²⁷ jako „sztab roboczy Wrocław” (Arbeitsstab Breslau). Podlegało dowództwu Armii „Południe” znajdującemu się w Neuhammer²⁸, występującemu jako „sztab roboczy Rundstedt”.

Nie bez znaczenia był fakt, że drezdeńskie dowództwo już po raz czwarty w stosunkowo krótkim czasie przekształcało się w dowództwo 8 armii. Po raz pierwszy – w celu zajęcia Austrii w marcu 1938 r.²⁹, po raz drugi – w czasie kryzysu sudeckiego (wrzesień 1938 r.) i po raz trzeci – w marcu 1939 r. dla zajęcia resztek Czechosłowacji. Miało zatem dużą praktykę dowodzenia związkiem armijnym w realnych, a nie tylko ćwiczebnych warunkach. Warto też podkreślić, że w trzeciej operacji jednym z podległych 8 armii korpusów armijnych był, podobnie jak we wrześniu 1939 r., XIII KA.

Dowództwo armii objęło dowodzenie na swoim odcinku 23 VIII³⁰, wydając odpowiednie zarządzenia dotyczące systemu składania meldunków przez korpus i dywizje podległe bezpośrednio dowództwu armii³¹. Granice obszaru operacyjnego armii:

- granica z prawej z 10 armią: Greiffenberg [Gryfów Śląski] (dla 10) – Striegau [Strzegom] (dla 10) – Ohlau [Oława] (dla 10) – Namslau [Namysłów] (dla 8) – Kępno (dla 8) – Wieruszów (dla 8) – Łask (dla 10) – Pabianice (dla 10) – Skierniewice (dla 10)

- granica z lewej (z GA „Północ”): granica prowincji śląsko-brandenburskiej (Schlesisch-Branderburgische Provinzgrenze) – Kościan – Pyzdry – Kutno (miejscowości dla GA „Północ”).

Granica tyłowa armii (rückwärtige Begrenzung): południowo-zachodnia granica prowincji śląskiej bez okręgu (Kreis) Hoyerswerda.

Rozgraniczenie między strefą walki (Gefechtsgebiet) i tyłową (rückw. Armeegebiet): Namslau–Oels–Steinau [Ścinawa]–Odra od Steinau (miejscowości dla obszaru bojowego)³².

W południe 24 VIII w drodze na swoje stanowisko dowodzenia w dowództwie armii zameldował się dowódca XIII KA³³.

26 CAMO, f. 500, o. 12464, d. 92, Hgr. Kdo 3, 11 VIII, Kalenderbeilage. Rozdział samochodów przy przesunięciu dowództwa grupy do Wrocławia.

27 Ibidem, Komendant KG Gr WL 3, Wrocław, 24 VIII, zarządzenia dot. parkowania na dziedzińcu Pestalozzischule (Zespół Szkół Ludowych im. Henryka Pestalozziego). Obecnie Szkoła Podstawowa nr 1 im. M. Dąbrowskiej przy ul. Nowowiejskiej 78.

28 CAMO, f. 500, o. 12464, d. 92, Heeres-Gruppenkommando 3, Drezno, 10 VIII, pismo w sprawie adresowania przesyłek pocztowych i kurierskich do Arb. Stab Rundstedt. Od 10 VIII korespondencję do Arb. Stab Rundstedt należało adresować: „Generalleutnant von Manstein, Kdr 18 Inf. Div oder Vertreter in Amt z.Zt. Truppenübungsplatz Neuhammer”. Jednocześnie polecono nie używać nazwy „Arb. Stab Rundstedt”.

29 Patrz – sprawozdanie z udziału 8 armii w tej operacji: NAUSMP, T-312 r. 47, Heeresgruppenkommando 3 Ia nr 400 38 g. Kdos., Dresden, den 19 Juli 1938, Der Einsatz der 8. Armee im März 1938 zur Wiedervereinigung Oesterreichs mit dem Deutschen Reich.

30 NAUSMP, T-312 r. 37, Heeresgruppenkommando 3, Ib, Drezno, 16 VIII, Besondere Anordnungen nr 1 für die Versorgung der 8. Armee.

31 Ibidem, Dowództwo Gr WL 3, Wrocław, 23 VIII, zarządzenie w sprawie trybu składania meldunków przez dowództwa korpusów i sam. dywizje.

32 Ibidem, Heeresgruppenkommando 3, Ib, Drezno, 16 VIII, Besondere Anordnungen nr 1 für die Versorgung der 8. Armee.

33 Ibidem, depesze w tej sprawie XIII KA z 23 VIII, godz. 16.00.

Gen. piech. Johannes von Blaskowitz
– dowódca 8 armii (AN)

Gen. mjr. Hans-Gustav Felber
– szef sztabu 8 armii (AN)

Fakt utworzenia dowództwa 8 armii na początku sierpnia 1939 r. mógłby prowadzić do mylnego wniosku, że dopiero z tą chwilą rozpoczęło ono przygotowania do agresji na Polskę. W rzeczywistości były one prowadzone w Dreźnie już od kilku miesięcy, czego dowodzi odnalezione w aktach dowództwa GA „Południe” (którego zawiązek stanowił „Arbeitstab Liegnitz”) pismo szefa sztabu Dowództwa Grupy Wojsk 3 gen. mjr. Felbera z 10 maja 1939 r. przedstawiające zamiar dowódcy armii oraz propozycje przydziału sił do jego wykonania.

Zamiar ten stał się – co pokażemy, przedstawiając pierwotny plan działania armii (wariant uderzenia 26 sierpnia 1939 r.) – podstawą planowania operacyjnego 8 armii. Jego myślą przewodnią było „niepowstrzymane natarcie” w kierunku Łódź–Warszawa, „nawet przy ewentualnym działaniu sił nieprzyjaciela z obszaru Kutno–Poznań” i konieczności użycia przeciwko nim części sił armii (przy założeniu, że będą one możliwie najmniejsze).

Działania zaczepne słabej początkowo armii miały być wykonane tylko siłami jednostek „w gotowości” („bereitgestellten” Verbände), tj. dowództwo XIII KA, 10 DP, 6 batalion km, ½ 4 BPanc oraz eskadra 1(H)21, zgromadzonych głównie na prawym skrzydle armii. Mimo to założono, że w pierwszym uderzeniu musi zostać osiągnięty odcinek Warty. W tym celu miały być wykorzystane wszelkie możliwości uchwycenia niespodziewanym wypadem przepraw pod Sieradzem i Wartą. Wcześniej, również z zaskoczenia, przy wsparciu czołgów 4 BPanc miały być zajęte wzgórza wokół Ostrzeszowa.

6 batalion km, początkowo jedyna będąca w dyspozycji 8 armii jednostka szybka, miał z rejonu Milicza uderzyć na Kalisz, mając zadanie ochrony lewego skrzydła armii oraz uchwycenie ważnej dla późniejszej operacji drogi zaopatrzenia Wrocław–Ostrów–Kalisz. Podkreślono przy tym, że użycie w miejsce 6 batalionu większej szybkiej jednostki – dywizji lekkiej albo dywizji zmotoryzowanej – znacznie ułatwiłoby zadanie armii.

Defilada 41 pp (10 DP) w Ambergu na krótko przed wyruszeniem do Polski (zb. M. Milaka)

Na lewym skrzydle armii – na północ od Żmigrodu – dla zamaskowania braku sił w tym rejonie przewidziane były natarcia pozorowane wojsk granicznych i Landwehry. Dopiero później miały zostać tak skierowane, okracając szosy Ostrów–Kalisz, siły X KA (24 i 30 DP).

Propozycja obiektów do osiągnięcia w pierwszym dniu wojny przedstawiona została wariantowo: jeśli uderzenie byłoby przeprowadzone tylko „siłami w gotowości” („bereitgestellten” Kräfte) była to szosa Wieluń–Lututów–Kalisz, w przypadku zaś przydziału dodatkowych sił, o czym mowa dalej, miał to być odcinek Warty, do rejonu na północ od miejscowości Warta.

Na podstawie tego zamiaru sztab gen. Blaskowitza sformułował dwa wnioski. Pierwszy dotyczył wariantu wykonania uderzenia tylko „siłami w gotowości”. Zakładał, że natrą one rano w dniu Y z punktem ciężkości na prawym skrzydle, przekroczą granicę na odcinku na północny wschód od Namysłowa (Namslau) – na północ od Żmigrodu (Trachenberg) i po opanowaniu Wzgórz Ostrzeszowskich dotrą jeszcze tego samego dnia czołowymi oddziałami do Warty po obu stronach Sieradza. Po osiągnięciu wymienionych pierwszych obiektów natarcia, 8 armia miała nacierać dalej przez Łódź na Warszawę, stale z punktem ciężkości (Schwerpunkt). Celem ostatecznym armii była Wisła poniżej Warszawy.

Drugi wniosek dotyczył wzmocnienia sił armii przez przydział: 1 DP (najlepiej 17 DP), 1 dywizji lekkiej lub 1 dyw. zmot., 1 sztabu pułku i 2 dyw. art. ciężkiej (zmot.), 1 bat. pionierów (zmot.) z kolumną mostową B (zmot.), kolejnej eskadry lotniczej bliskiego rozpoznania oraz dodatkowo 1 dywizji Landwehry. Uzasadniano to potrzebą zwiększenia szansy na powodzenie zajęcia niespodziewanym wypadem wzgórz ostrzeszowskich, wskazując, że wcześniejsza koncentracja kolejnej dywizji XIII KA – 17 DP mogłaby zostać przeprowadzona pod przykrywką ćwiczeń XIII KA w terenie wokół Wrocławia. Jako obszary koncentracji

Zapory niemieckie w rejonie Międzyborza (zb. M. Bednarka)

zaproprowano: dla dowództwa XIII KA z 10 i 17 DP: rejon wokół Bierutowa (Bernstadt) i Oleśnicy i na północ od tej miejscowości, dla dowództwo X KA z 24 i 30 DP: rejon wokół Trzebnicy i Milicza³⁴.

Jak wynika z zachowanej korespondencji, w przygotowaniach wojennych ściśle współpracowano z komendantami umocnień granicznych w Głogowie i Wrocławiu (Kommandantur der Befestigungen bei Glogau und Breslau). Pod tymi nazwami kryły się mobilizacyjne załączki utworzonych 26 VIII dowództw 13 i 14 odcinka pogranicznego (Grenzschutz-Abschnitts-Kommando 13 i 14)³⁵. Podlegały one dowództwu armii i z chwilą powstania objęły odpowiedzialność za ochronę granicy na obszarze armii.

Geneza Grenzschutzu, formalnie utworzonego 26 VIII, tj. z chwilą rozpoczęcia tajnej mobilizacji³⁶ sięga 1919 r. Powstałe wówczas formacje ochotnicze ponurą sławę zyskały w czasie powstań śląskich. Później ochronę granicy z Polską powierzono władzom celnym i policji, ale Grenzschutz utrzymano jako tajne oddziały samoobrony, które w przypadku wojny z Polską miały wspierać wojsko w pasie przyfrontowym. Szkielet kadrowy Grenzschutzu tworzyli oficerowie rezerwy (najczęściej byli to miejscowi właściciele ziemscy, leśnicy, urzęd-

34 CAMO, 500-12468-1, Dowództwo Grupy Wojsk 3, Drezno, 10 maja 1939 r., pismo do Arbeitsstab Liegnitz w sprawie zamiarów 8 armii oraz propozycji sił, jakie powinny być przydzielone w tym celu, podpisane przez szefa sztabu dowództwa GW 3 gen. mjr. Felbera (załączona mapa 1:300 000 się nie zachowała).

35 Ibidem, depesza Kdtr. d. Bef. b. Glogau, Ia, 23 VIII 12.00 dot. akcji „Gurau” (Unternehmen Guhrau) oraz od Kdtr. d. Bef. b. Breslau, 23 VIII 13.00 w sprawie przeciwdziałania ew. polskiej akcji z Poznańskiego na południe.

36 NAUSMP, T-314 r. 609, Korpskommando XIII, Ia, nr 38/39, O.U. Oels, 25 VIII, Aufstellung der Grenzwehr an der polnischen Grenze.

Tabela 2. **Organizacja XIII Korpusu Armijnego (stan na 1 IX 1939 r.)**

dowództwo XIII KA	6 batalion km
	Dowódca artylerii 17 z II/53 i II/46
	53 batalion łączności
	korpusne służby zaopatrzenia nr 413
10 DP	20, 41, 85 pp, 10 dppanc, 10 dyw. rozp., 10 pa – 3 dyw., I/46 pa, 10 bobs, służby
17 DP	21, 55, 95 pp, 17 dppanc, 17 dyw. rozp., 17 pa – 3 dywizjony, I/53 pa, służby
LAH	
Luftwaffe	5(H)13
	II/22 paplot (5 baterii: 6–10)

nicy, nauczyciele). Wyższe stanowiska (dowódców odcinków oraz dowódców batalionów) obsadzone były kadrą zawodową.

Każdy oddział miał wyznaczony odcinek granicy, za który odpowiadał. W tym celu przygotowana była również obsada nadgranicznej pozycji oporu („Sperrorganisation”).

Dowództwom odcinków pogranicznych (Grenzschutz-Abschnitts-Kommando) podlegały odcinki straży granicznej (Grenzwacht-Abschnitten), mające równowartość pułków (w składzie 2 lub 3 batalionów), których na terenie VIII Okręgu Wojskowego we Wrocławiu było dziesięć, a także oddziały zaporowe³⁷.

■ II.2. XIII Korpus Armijny³⁸

XIII Korpus Armijny z siedzibą w Norymberdze obejmował swoim zasięgiem obszary Górnej i Środkowej Frankonii i Dolnej Bawarii. W czasie pokoju podlegał dowództwu Grupy Wojsk Lądowej nr 3 w Dreźnie, czyli przysłemu dowództwu 8 armii. Podlegały mu 10 DP w Regensburgu oraz 17 DP w Norymberdze. Obie weszły w skład wojennej organizacji korpusu do napaści na Polskę.

12 VIII znajdujące się jeszcze w Norymberdze dowództwo XIII KA, który w planach agresji przeciwko Polsce miał stanowić zasadniczy trzon uderzeniowy 8 armii, przekazało podległym oddziałom pakiet dokumentów zawierających rozkazy do zajęcia stanowisk wyjściowych, trasy przemarszów, rozkaz do natarcia oraz w formie załączników do niego ocenę przeciwnika przed frontem korpusu, skład organizacyjny korpusu oraz dokument określający chronologicznie przebieg koncentracji wojsk korpusu³⁹.

Wkrótce po wydaniu tych rozkazów dowództwo korpusu, prawdopodobnie 23 VIII, przeniesione zostało do Oleśnicy, dołączając do przybyłych na Dolny Śląsk na początku sierpnia 1939 r. oddziałów 10 DP, które w rejonie Bierutów [Bernstadt]–Syców [Gross Wartenberg]–

37 Grenzschutz-Abschnitts-Kommando 13 i 14 różniły się znacznie organizacją. Dowództwu 13 odcinka w Głogowie podlegały odcinki obrony granicy 108 (Guhrau), 118 (Fraustadt), 148 (Freystadt) i 138 (Głogów), każdy o innym składzie, a także sześć batalionów zaporowych (2 do 4 kompanii każdy). Dowództwu 14 odcinka we Wrocławiu podporządkowane były 88 i 98 odcinki obrony granicy oraz 128 i 183 pp Landwehry, a także dwa oddziały zaporowe (łącznie 5 kompanii). Szczegóły dotyczące organizacji tych oddziałów – L. Niehorster, op.cit., V.1/III, s. 77–78.

38 Obsada stanowisk dowódczych: dowódca (Kom. Gen.) gen. kaw. Frhr. v. Weichs, szef sztabu (Chef des Generalstabes) gen. mjr Stemmermann, Ia ppłk SG Hofmann, O1 por. Kraus, Ic kpt. SG Frhr. v. Uckermann, Qu. kpt. SG Leutheusser, IIa ppłk Eckart.

39 The National Archives of the United States, Microfilm Publications (dalej – NAUSMP), T-314, r. 609, XIII KA, Norymberga, 12 VIII 1939 r. Rozkaz korpusu Ia, op. nr 2 dot. zajęcia rejonu wyjściowego oraz inne dokumenty.

Gen. kaw. Maximilian von Weichs
– dowódca XIII Korpusu (AN)

Gen. mjr Wilhelm Stemmermann
– szef sztabu XIII Korpusu (AN)

Oleśnica [Oels] rozbudowywały umocnienia polowe „wału wschodniego”. Od 20 VIII transportami kolejowymi przybywały do tego rejonu dalsze jednostki, przewidziane do składu korpusu.

Koncentracja korpusu i zajęcie podstaw wyjściowych do natarcia odbyło się w terminach określonych w tabelach czynności. 24 VIII, a więc na dwa dni przed planowanym rozpoczęciem działań, dowódca korpusu objął dowodzenie nad podległymi wojskami. Na razie – dla ukrycia koncentracji – nowo przybyłe jednostki zajmowały „rejon wyjściowy 1” (Bereitstellungsgebiete 1), położony dość daleko od rejonu wyjściowego do natarcia.

Wieczorem dnia „Y-2”, tj. 24 VIII, rozpoczęło się przegrupowanie jednostek przewidzianych do pierwszego rzutu uderzeniowego XIII KA (10 DP) do „rejonu wyjściowego 2”. Jednocześnie po południu tego dnia zarządzono „osiągnięcie natychmiastowej gotowości marszowej” przez 17 DP i 46 DP⁴⁰ oraz przejście eskadry rozpoznawczej korpusu z lotniska pokojowego na lotnisko polowe.

W przeddzień dnia „Y” (Y-Vortag”) o godz. 4.00 wyruszył z Berlina zmotoryzowany pułk SS „Leibstandarte Adolf Hitler”. W tym samym dniu po południu miało do oddziałów dotrzeć hasło do przekroczenia granicy – „Fall Weiss, Y-Tag” (z podaniem dnia i godziny). Początek ruchów marszowych w stronę granicy wyznaczony był na godz. 20.00. Jednocześnie ruszały transporty 17 i 46 DP, które miały przybyć do rejonu wyładunkowego wokół Oleśnicy między 2 a 5 dniem wojny.

⁴⁰ Pierwsza przewidziana do składu XIII KA, a druga (46 DP) do odwodu Grupy Armii „Południe”.

■ II.3. X Korpus Armijny w składzie 8 armii

Dowództwo X KA⁴¹ stacjonowało w czasie pokoju w Hamburgu. Sprawowało zwierzchnictwo nad jednostkami wojskowymi stacjonującymi na terytorium prowincji Schleswig-Holstein i Hannover.

Według pierwotnych planów X KA nie był przewidziany do pierwszego uderzenia i miał wejść do akcji dopiero w kolejnym dniu wojny, jednak przesunięcie terminu jej wybuchu spowodowało zasadniczą zmianę w tych planach. Z chwilą ogłoszenia gotowości marszowej dowództwa X KA przekazało swoje dotychczasowe funkcje dowództwu zapasowemu (stellvertretendes Generalkommando X. Armeekorps), przegrupowując się do Trzebnicy na Dolny Śląsk.

Pierwszy oficer ordonansowy korpusu (O1) prowadził na bieżąco zapiski, dzięki którym możemy prześledzić przegrupowanie dowództwa i objęcie dowodzenia nad wojskami, na razie tylko 24 DP. Tak oto w jego zapiskach przedstawiały się pierwsze dni funkcjonowania dowództwa korpusu w Trzebnicy⁴²:

Trzebnica, 26 VIII 1939

Wczoraj wieczorem byliśmy jeszcze w Hamburgu i świętowaliśmy pożegnanie z kolegami, którzy muszą pozostać w zastępczym dowództwie generalnym. My jedziemy koleją przez Niemcy z północnego zachodu na południowy wschód na osłonę granicy wschodniej jako daleko naprzód wysunięty personel mobilnego sztabu X KA. Zostaliśmy wyladowani w Żaganiu i około godz. 20.30 marszem lądowym osiągnęliśmy naszą kwaterę główną w Hedwigsbad w Trzebnicy.

Szef sztabu płk SG Körner i Ia ppłk SG v. Reuss z Ic i kwatermistrzem zostali dziś rano oddzielnie przywiezieni samochodami, meldowali się we Wrocławiu w kwaterze głównej 8 armii i zostali wprowadzeni w położenie polityczne i wojskowe. Krótko przed północą przybyli również do Trzebnicy.

W międzyczasie zameldował się w Trzebnicy dowódca 30 DP gen. por. v. Briesen. Jego dywizja jako jedyna, już w czasie pokoju garnizonami podporządkowana dywizja, prawdopodobnie w akcji wejdzie pod rozkazy korpusu. Na razie nie są podporządkowane sztabowi żadne oddziały, oddziały korpusne i 30 DP przybędą dopiero w następnych dniach. Na odcinku korpusu znajduje się już 24 DP z Saksonii pod dowództwem gen. por. Olbrichta.

Trzebnica, 27 VIII 1939

Dzisiaj o godz. 20.30 przybył dowódca korpusu generał art. Ulex jadący z Güstrow⁴³, po tym jak wcześniej zameldował się u dowódcy armii generała piechoty Blaskowitza.

Trzebnica, 29 VIII 1939

Od wczoraj godz. 20.00 dowódca korpusu objął rozkazodawstwo w rejonie Trzebnica-Żmigród [Trachenberg]. 24 DP stoi w Miliczu po obu stronach Baryczy. 30 DP dalej w tyle w rejonie Czeszów [Deutsch Hammer]-Żmigród-Trzebnica. Dowódca art. 22, gen. mjr Büchs, ze swoimi dwoma ciężkimi dywizjonami, 6 batalion km pod płk. Adlhochem, 2 kolumny mostowe, korpusny batalion łączności ppłk. v. Klinckowströma i eskadra rozpoznawcza wojsk lądowych 4(H)/23 pod mjr. Filipsem, jak również I/52 pplot wszystkie przybyły i rozlokowane zostały w rejonie korpusu.

Sztab rozpakował się i rozpoczął pracę w swoim składzie wojennym. Ale jeszcze niewiele jest do pracy; rozkazy na 1 dzień wojny są gotowe. Czekamy – czekamy, kiedy decyzja polityczna zostanie podjęta. W powietrzu wisi

41 Obsada stanowisk w sztabie X KA: dowódca (Kom. Gen.) gen. art. v. Ulex, szef sztabu (Chef) płk SG Körner, Ia ppłk SG v. Vormann, O1 kpt. Kretschmar, Ic mjr Crome, Qu. kpt. John, II a mjr Lieckfeld.

42 NAUSMP, T-314, r. 39, Tagebuchaufzeichnungen über den Feldzug in Polen beim X AK von Hauptmann Kretschmar.

43 Miejsowość w Meklemburgii.

napięcie. Chcielibyśmy zaatakować i nauczyć Polaków bronią szacunku do Rzeszy Niemieckiej, naprawić niesprawiedliwość z 1919 r. i przywrócić stary kraj niemieckiej kultury, chcielibyśmy przede wszystkim pomścić prześladowanie Volksdeutschow i zapewnić im ochronę.

Ale jeszcze trwają rokowania polityczne. Czy uniknie się wojny? Czy Anglia swoją propozycją pośrednictwa chce pomóc w stworzeniu prawdziwie znośnych warunków granicznych między nami a Polską, czy chce tylko dać Polakom czas na dalsze przygotowania do ataku? Wkrótce musi nastąpić rozstrzygnięcie. Może dzisiaj?

Trzebnica, 31 VIII 1939 r.

Decyzja została podjęta! Polak pozwala sobie wciąż na nowe napady i przemoc wobec ludności pochodzenia niemieckiego. Nie chciał żadnego kompromisu, ogłosił mobilizację przeciwko Niemcom, jutro 1 września o godz. 4.45 rano rozpocznie się wojna, rozpocznie się przeciwuderzenie niemieckiego Wehrmachtu. To jak wyzwolenie. Od teraz każda praca nabiera głębokiego, poważnego znaczenia, powinniśmy udowodnić, czego nauczyliśmy się w czasie pokoju.

Zgodnie z rozkazem dowództwa 8 armii z 28 VIII do natarcia, w dniu tym od godz. 20.00 dowództwo X KA znajdujące się w Trzebnicy objęło dowodzenie na lewym skrzydle armii, co potwierdzone zostało rozkazem nr 1 dowódcy korpusu⁴⁴.

Podlegały mu od tej chwili:

- 24 DP (st. dow. Milicz), oddziały w rej. Milicza, tyły w Trachenbergu [Żmigród],
- oddziały korpusne – rej. Trzebnicy.

X KA znajdował się na północnym skrzydle 8 armii, które było jednocześnie północnym skrzydłem Grupy Armii „Południe” generała pułkownika v. Rundstedta. Ugrupowany na północ od XIII KA miał nacierać na południe od Baryczy w ogólnym kierunku Sieradz, Łódź, a jednocześnie osłonić skrzydło 8 armii. Teren natarcia korpusu był niekorzystny, ze słabo rozbudowaną drożnią, co powodowało, że korpus dysponował tylko jedną dobrą szosą.

W dniu następnym ukazał się rozkaz X KA do natarcia⁴⁵. Podawał on linie rozgraniczenia z XIII KA i określał zadania bojowe 24 DP, stanowiąc, że natrze ona gros sił na Ostrzeszów (pierwszy cel natarcia) z punktem ciężkości przy linii rozgraniczenia z XIII KA. Jeden wzmocniony pułk miał nacierać przez Neumittelwalde na Chojnik, D. Antonin, Mikstat. Rozpoznanie i ubezpieczenie na północnym skrzydle od Baryczy do granicy z Rzeszą pozostawało nadal w gestii 24 DP.

Rozkaz nakazywał 24 DP jak najszybciej nawiązać łączność ze wzm. 41 pp (10 DP) w rejonie Neumittelwalde [Międzybórz] i II/88 pułku gran. Rudelsdorf [Drołtowice]. 41 pp ma dopiero w nocy przed natarciem zostać przesunięty na południe w rejon natarcia 10 DP.

Kwaterna główna sztabu X KA miała pozostać w Trzebnicy.

Wiadomości, jakimi dysponował sztab korpusu, były skąpe. Wiedzano, że nad granicą jest tylko Straż Graniczna, a polskie stanowiska znajdują się nad Prosną i Wartą, w rejonie Ostrzeszowa należy spodziewać się jednej dywizji (10), druga (25) znajdowała się w Kaliszu i wokół niego. To znaczne przecenienie sił przeciwnika było – jak się zdaje – zasadniczą przyczyną wolnego działania korpusu w pierwszych dniach wojny, przy wydzieleniu znacznych

44 NAUSMP, T-314, r. 441, Rozkaz X KA nr 1, Trzebnica, 24 VIII, godz. 23.00.

45 CAMO, f. 500, o. 12474, d. 156, Unterlagen der Ia- Abteilungen des Generalkommandos des X. Armeekorps: Lagemeldungen der unterstellten Divisionen und der Ic-Abteilung u.a. Fragment rozkazu X KA do natarcia (bez części początkowej).

oddziałów (1/3 sił 24 DP) do osłony północnego skrzydła. Stale też będzie ciążyła nad korpusem obawa o kontrakcję armii poznańskiej, ocenianej na 8–10 dywizji. Nie było wątpliwości co do jej czysto obronnych zamiarów. „Nie zaatakuję ona linii Odry albo Berlina – nie ma co do tego wśród nas wątpliwości – zanotował w swoim dzienniku kpt. Kretschmar. – Będzie mogła próbować tylko wycofać się z utworzonych przez GA „Północ” i „Południe” kleszczy i przy tym z bardzo dużą przewagą uderzyć w skrzydło X KA”.

Rano 29 VIII dowództwo korpusu meldowało dowództwu 8 armii o planowym przebiegu koncentracji oddziałów korpusnych oraz 30 DP. Podało również, że w ciągu nocy z 28 na 29 VIII oddziały 24 DP nie wykonywały żadnych przesunięć z rejonu Milicza do rejonu Twardogóry⁴⁶.

30 VIII szef sztabu 8 armii gen. mjr Felber przekazał: „24 dyw. ma dzisiaj wieczorem wyruszyć”⁴⁷. Oznaczało to zgodę dowództwa armii na zbliżenie dywizji, której znaczna część znajdowała się w rejonie Milicza, do jej przyszłej podstawy wyjściowej do natarcia.

Meldunek wieczorny korpusu⁴⁸, przekazany o godz. 18.30 31 VIII, a więc ostatni meldunek pokojowy, zawierał głównie informacje z przedpola, na ogół mało wartościowe lub wręcz niezgodne z rzeczywistością. Zasadnicze ustalenia brzmiały: „1) Umacnia się przekonanie korpusu, że 25 DP przesunęła się w stronę granicy Rzeszy między Ostrzeszów i Odolanów. [...] 2) Korpus liczy się z tym, że npl przed Prosną będzie stawiał opór opóźniający, aby się bronić za Prosną i dalej za Wartą”. Pierwsza informacja świadczy o tym, że Niemcy zauważyli wysunięcie 28 pp nad granicę, ale zinterpretowali je błędnie jako ruchy oddziałów 25 DP.

III. Zadania 8 armii

■ III.1. Podstawowe założenia planu działania armii

Zasadniczym celem agresora w operacji przeciwko naszemu krajowi było niedopuszczenie do strategicznej współpracy Polski z wrogimi III Rzeszy państwami zachodnimi. Dlatego wschodni sąsiad miał być wyeliminowany tak szybko, jak to możliwe, zanim zdoła skoncentrować swoje siły. Z tego względu jego wojska miały zostać otoczone i zniszczone na zachód od Wisły⁴⁹.

Zadanie to powierzono Grupie Armii „Południe”, wkraczającej ze Śląska, pod dowództwem gen. płk. v. Rundstedta, o sile trzech armii. Najsilniejsza z nich, środkowa 10 armia gen. art. v. Reichenau, miała z rejonu Olesno (Rosenberg)–Kluczbork (Kreuzburg) przebić się w kierunku północno-wschodnim na Warszawę. Na prawo od niej 14 armia gen. płk. Lista, uderzająca z Górnego Śląska i zachodnich Beskidów, miała nacierać w kierunku wschodnim.

Dla ubezpieczenia lewego skrzydła grupy armii v. Reichenau stworzono 8 armię gen. piech. Blaskowitza, która z rejonu na wschód od Wrocławia miała posuwać się, głęboko

46 NAUSMP, r. 441, 29 VIII godz. 7.00. Meldunek X KA do 8 armii, to samo CAMO, f. 500, o. 12474, d. 156.

47 CAMO, f. 500, o. 12474, d. 156, Kriegstagebuch der 24 Division vom 22.8–10.9.1939.

48 NAUSMP, T-312, r. 441, Meldunek wieczorny X KA do 8 armii, Trebnitz, 31 VIII, 18.30. Meldunek poranny z tego dnia z godz. 6.45 (CAMO, f. 500, o. 12472, d. 569) przekazywał głównie obserwacje uciekinierów na stronę niemiecką. Informowali oni m.in. o tym, że zaminowane mosty zostały 29 VIII załadowane, prawdopodobnie polskie oddziały z zachodu zostały wysłane nad granicę rosyjską, gdyż w Ostrowie i Kaliszu widziało się mało wojskowych.

49 BAMA, GA „Południe”, sygn. RH 19 1/7 D, Wytyczne koncentracji (rozwinienia) [Aufmarschweisung] „Fall Weiss” z dnia 15 VI 1939 r. (wyciąg). Pełny tekst dokumentu podaje R. Elbe, *Die Schlacht an der Bzura im September 1939 aus deutscher und polnischer Sicht*, Freiburg 1975, s. 236 (zał. 2). Patrz również – CAMO, f. 500, o. 12452, d. 4. Der Einsatz der operative Luftwaffe gegen Polen. 1 Teil. 22 VIII–5 IX 1939 r., s. 22 (z powołaniem na dokument Naczelnego Dowództwa Wojsk Lądowych, Planstudie „Weiss” z 15 VI 1939 r.).

urzutowana w lewo, na Warszawę, aby zatrzymać i odrzucić uderzenie skrzydłowe polskiej grupy wojsk lądowych z rejonu Poznań–Kutno, jak Niemcy określali Armię „Poznań”.

Jednocześnie każda z armii nacierających z Prus Wschodnich i Pomorza Grupy Armii „Północ”, pod dowództwem gen. płk. v. Bocka, które po zniszczeniu polskich sił w korytarzu pomorskim miały nacierać po obu stronach Wisły w ogólnym kierunku na Warszawę, winna szukać łączności z 8 armią i armią v. Reichenau. W razie potrzeby, gdyby w toku operacji polskim siłom powiódł się odwrót za Wisłę, obie grupy armii przez przedłużenie obejścia zewnętrznych skrzydeł miały przechwycić je za Sanem i Bugiem.

W ocenie gen. Blaskowitza, przeprowadzenie zadania przewidzianego dla 8 armii wymagało:

1) pozostawienia Polaków na długo w niepewności co do głównego frontu przełamania, innymi słowy, ukrycia miejsca ześrodkowania i planowanego uderzenia armii,

2) szybkiego przeprowadzenia własnego natarcia, możliwe na podobnej wysokości co północne skrzydło 10 armii, przy ścisłym skupieniu sił na froncie, natychmiastowego przełamania oporu Polaków na obszarze granicznym i nad Prosną i przebiecia się bez dłuższego zatrzymania przez pozycję Warty po obu stronach Sieradza,

3) bycia przygotowanym w każdej chwili na natarcie przeważających polskich sił z rejonu Poznańskiego, a więc stosownie do tego stworzyć urzutowanie skrzydła (Flankenstaffeln) i tak je prowadzić przestrzennie i czasowo, by było ono w przypadku pojawienia się zagrożenia na miejscu o najkorzystniejszych warunkach bojowych⁵⁰.

Jak widać z powyższego, trzecie zadanie było w tym planie nie mniej ważne, a być może ważniejsze niż zasadnicze natarcie, a jednocześnie silnie i bezpośrednio z nim związane. Tak też przedstawiało się to w rozważaniach dowództwa armii:

Ze względu na konieczność osiągnięcia słabymi, będącymi w dyspozycji siłami, na razie ogólnie terenu z przodu i takiego rozmieszczenia sił na froncie, aby wyznaczone cele zostały szybko osiągnięte, wojska przeznaczone do osłony skrzydła musiały być mierzone jak najoszczędniej. W trakcie operacji, w której głębokość zagrożonego skrzydła stale rosła, konieczność ta stała się rosnącym psychologicznym obciążeniem dla dowództwa armii. Kiedyś spodziewany kryzys na północnym skrzydle musiał się pojawić [...].

Jeśli chodzi o pierwsze zadanie, polegające na zmyleniu przeciwnika poprzez odbywające się na kilka dni przed wojną przemarsze blisko granicy 24 DP i jej koncentrację w rejonie Milicza oraz otwarte przygotowania do natarcia na północ od Baryczy, starano się zasugerować powstanie niemieckiego zgrupowania na tym odcinku frontu, choć faktycznie 8 armia miała uderzyć z rejonu Sycowa w kierunku wschodnim. Wszystko to miało na celu związanie rozpoznanych oddziałów polskich (25 DP, 14 DP i Wielkopolska BK) na odcinku Krotoszyn–Leszno. Niemniej jednak silne były obawy, czy blef się powiedzie i czy w razie polskiej akcji użyte tutaj w chwili rozpoczęcia wojny słabe siły Straży Granicznej zdołają obronić tereny przygraniczne, a także ważne mosty kolejowe na Odrze w pobliżu Brzegu Dolnego, Ścinawy i Głogowa. Obawiano się też paniki ludności.

50 NAUMSP, T-312, r. 39, „...seit heute wird zurückgeschossen! Der Polenfeldzug der 8. Armee”. Nach persönlichen Aufzeichnungen von Mitkämpfern, bmir [1939].

■ III.2. Pierwsza wersja planu (do 26 sierpnia 1939 r.): uderzenie siłami XIII Korpusu Armijnego

Według pierwotnego planu, zadania 8 armii w dniu „Y” miały zostać wykonane jedynie ograniczonymi siłami XIII KA (bez 17 DP, której pierwsze transporty miały nadejść w dniu „Y+2”), na które składały się: 10 Dywizja Piechoty, zmot. pułk SS Leibstandarte Adolf Hitler, 6 batalion km (zmot.), artyleria podległa dowódcy artylerii 17 (II/46 pa i II/53 pa), 53 błączn, II/22 pplot oraz dowództwo 14 odcinka pogranicznego.

Na hasło „1 dzień Y” (1 Y-Tag.... Datum)⁵¹ miały one przystąpić do działań przeciwko Polsce. Zgodnie z ustaloną regulacją czasu, 10 DP miała od godz. 20.00 dnia „Y-2” skoncentrować się w rejonie prowadzonych prac umocnieniowych⁵², aby o tej samej godzinie dnia następnego wyruszyć do rejonu podstaw wyjściowych.

Pułk SS Leibstandarte Adolf Hitler, z podporządkowanym II/46⁵³ pa, miał wyruszyć o godz. 20.00 dnia „Y-2”, aby osiągnąć następnej nocy rejon pozycji wyjściowej na szosie Kunersdorf– Kl. Oels–Schmollen–Bernstadt [Bierutów]⁵⁴.

Ruchy marszowe pododdziałów (od kompanii wzwyż) od dnia „Y-2” miały odbywać się tylko nocą (od 20.00), z przyciemnionymi światłami, a po osiągnięciu rejonów wyjściowych i bezpośrednio nad granicą bez światła.

Zgodnie z rozkazem dowódcy XIII KA⁵⁵, w dniu „Y” korpus miał przekroczyć granicę między Glausche [Głuszyna] i Neumittelwalde [Międzybórz] siłami LAH i 10 DP. 10 DP powinna zdobyć wzgórza po obu stronach Ostrzeszowa i opanować przeprawę przez Prosnę pod Grabowem, a Leibstandarte jeszcze w dniu „Y” uchwycić przeprawę przez Wartę pod Sieradzem w kierunku na Łódź.

Rejon wyjściowy 10 DP znajdował się w obszarze Gr. Wartenberg–Neumittelwalde–Festenberg–Gr. Schönwald–Gr. Woitsdorf, skąd miała ona nacierać:

- grupą południową (20 pp) z Sycowa przez Kobylą Górę na południe od Ostrzeszowa,
- grupą północną (41 pp) z Kraschen przez Międzybórz, Szklarkę Myślniewską – kolano drogi 4 km na płd. wsch. od Szklarki Przygodzickiej na wzgórze ma płn. od Ostrzeszów.

Pierwszym celem natarcia były wzgórza wokół Ostrzeszowa, a następnie przeprawa przez Prosnę pod Grabowem. Kolejny cel: przeprawa przez Wartę pod Sieradzem.

Odwód dywizji (85 pp) miał w zależności od rozwoju sytuacji przesunąć się wraz z postępiami natarcia albo do rejonu Sycowa, albo na Międzybórz (Neumittelwalde).

51 NAUSMP, T-314, r. 509, XIII KA, Norymberga, 12 VIII 1939 r. Rozkaz korpusu Ia, op. nr 2 dot. zajęcia rejonu wyjściowego. Należy podkreślić, że zarządzenia te otrzymało też dowództwo Grupy WL nr 3 oraz dowództwo 17 DP.

52 Z takim wyliczeniem, aby do godz. 4.00 dnia „Y-1” przekroczyć drogę Glausche [Głuszyna]–Paulsdorf [Pawłowice Namysłowskie]–Pangau [Pągów]–Wabnitz [Wabienice]–Grüttenberg i aby zapewnić następnej nocy zajęcie podstaw wyjściowych także przez oddziały niezmotoryzowane. W tym celu dywizja ma do dyspozycji wszystkie drogi w rejonie prac przy okopach.

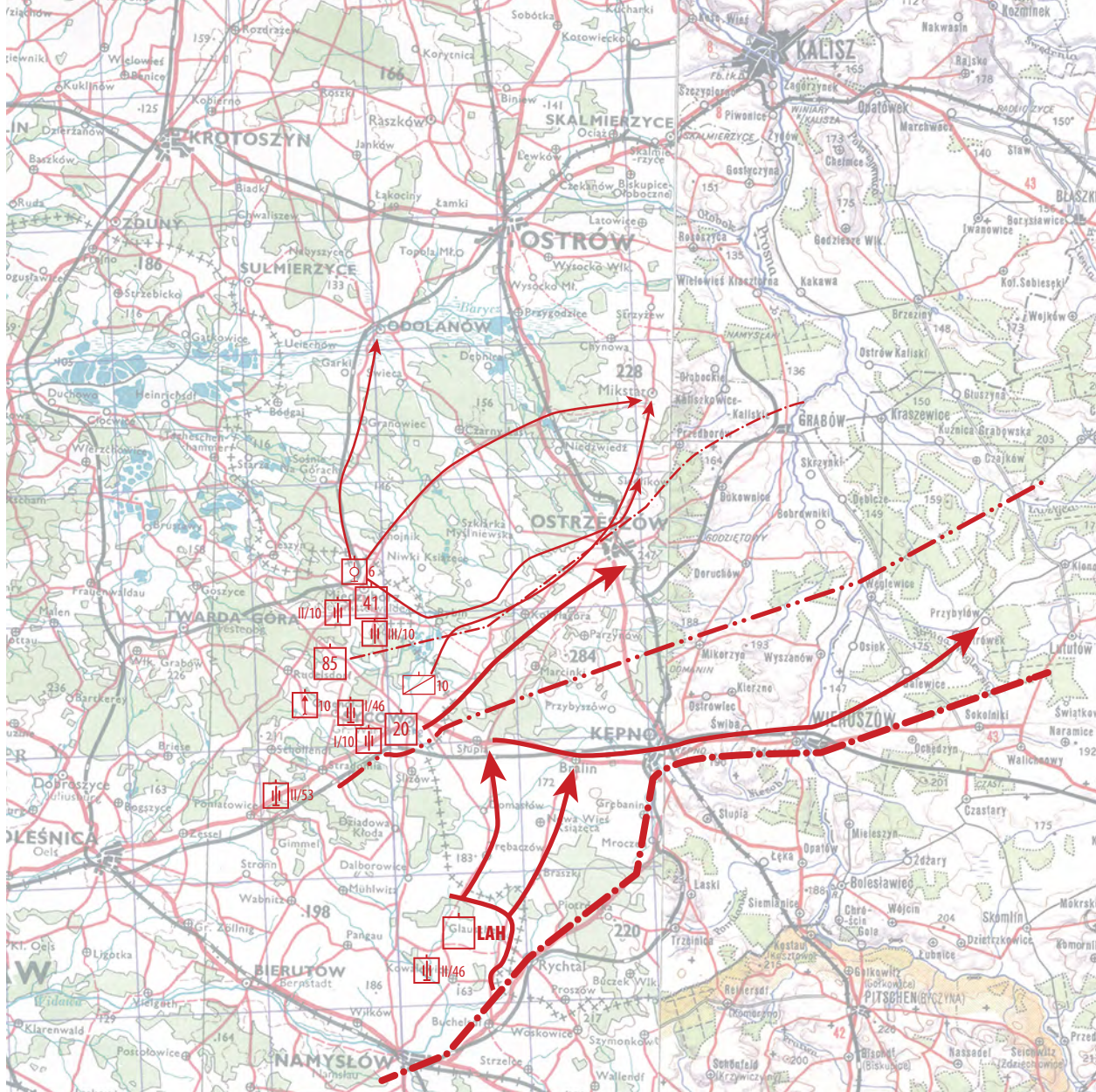
53 Dywizjon znajdował się w rejonie ćwiczeń rejon Kl. Oels–Süsswinkel–Kl. Ellguth–Gr. Elguth i miał włączyć się w kolumnę LAH.

54 W tym celu otrzymał do dyspozycji 3 drogi:

- Bernstadt [Bierutów]–Namslau–Nord-Schmograu [Smogorzów]–Glausche [Głuszyna],
- Bernstadt [Bierutów]–Paulsdorf [Pawłowice Namysłowskie]–Grünwitz [Gronowice],
- Bernstadt–Wabnitz–Kunzendorf.

Z szosy Kowalowice [Kaulwitz]–Lesiny [F. Waldhof]–Glausche z powodu bliskości granicy polecono mu nie korzystać.

55 NAUSMP, T-314, r. 509, XIII KA, Norymberga, Ia, op. nr 1 geh. Kdos., 12 VIII 1939 r., rozkaz do natarcia XIII KA.

Szkie 1. Pierwotne zadanie 8 armii (na podstawie rozkazu XIII KA z 12 VIII 1939 r.)

Dla osłony prawego skrzydła dywizji została użyta wzm. 1/85 pp z zadaniem: zająć zagrożające (bevorstehende) wzgórze Słupia i utrzymać je do czasu, aż 20 pp przekroczy granicę wszystkimi swoimi pododdziałami.

Dla ubezpieczenia lewego skrzydła 10 DP przewidziane było użycie 1/6 batalionu km wzm. przez plut. komp. zmot. 10 bsap i pluton 10 dppanc. Oddział ten – w łączności z dywizją – miał działać na mosty przez Barycz w Odolanowie i Przygodzicach. Przeprawy przez Barycz między wymienionymi miejscowościami miały zostać zablokowane, przygotowane do zniszczenia i zniszczone w razie zagrożenia. Reszta 6 batalionu km do czasu przybycia 24 DP miała uniemożliwić Polakom przekroczenie Baryczy i opanowanie Milicza.

Bibliografia

▣ **Źródła i literatura**

▣ **A. Źródła archiwalne**

Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe – zespoły:

Dowództwo Okręgu Korpusu IV (Łódź)

10 Dywizja Piechoty

Kresowa Brygada Kawalerii

28 pp, 30 pp, 31 pp, 10 pal

Materiały z Kampanii Wrześniowej

Niemiecka 8 armia

Kolekcja Wojskowego Biura Badań Historycznych

Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie

Akta Kampanii Wrześniowej 1939 r.

Relacje z Kampanii 1939 r.

Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg

Zespoły akt 8 armii, X i XIII KA oraz 10, 24 i 30 DP

Centralne Archiwum Ministerstwa Obrony Rosji

Zespoły zdobytych akt dowództw i jednostek Wehrmachtu i Luftwaffe

Vojenský Historický Archiv Praga

Materiały Leibstandarte Adolf Hitler

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Mikrofilmy aleksandryjskie

Archiwum Państwowe w Poznaniu,
Zespół Centrala Grobów Niemieckich

Biblioteka Narodowa – Oddział Udostępniania Zbiorów Specjalnych
Spuścizna Romana Podbielskiego

Centralna Biblioteka Wojskowa – Zbiory Specjalne
Kolekcja Apoloniusza Zawilskiego
Spuścizny Jerzego Grobickiego i Jana Zientarskiego

Związek Kombatantów RP i Więźniów Politycznych w Łodzi
Relacje żołnierzy jednostek 10 Dywizji Piechoty

Spuścizna po Piotrze Kukule
Zbiór relacji żołnierzy jednostek 10 Dywizji Piechoty

▣ **B. Źródła publikowane**

1) Zbiory materiałów

Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939. Vollständige Edition (red. nauk. S. Lehnstaedt, J. Böhrer), Berlin 2013

Held W., *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS in Zweiten Weltkrieg*, T. I–III, Osnabrück 1978–1995.

Kampania wrześniowa 1939 roku. Sprawozdania informacyjne Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza (dokumenty), Londyn 1986

Meldunki sytuacyjne Wydziału Bezpieczeństwa Departamentu Dowodzenia Ogólnego Ministerstwa Spraw Wojskowych i Dowództw Okręgów Korpusów z okresu kampanii wrześniowej 1939, „Rocznik Archiwalno-Historyczny CAW” 2014, nr 7

Stahl F., *Gliederung, Standorte und Kommandeure sämtlicher Einheiten und Dienststellen des Friedensheeres am 3.1.1939 und die Kriegsgliederung vom 1.9.1939*, Bad Nauheim 1954

Stepan K., Wesołowski A., „*To proste – będziemy się bić*”. *Polskie przygotowania obronne (marzec–sierpień 1939)*, Warszawa 2019

Sztab Naczelnego Wodza w kampanii wrześniowej. Dokumenty i relacje, red. A. Wesołowski, Warszawa 2013

Wojna obronna Polski 1939. Wybór źródeł, opr. M. Cieplewicz i in., Warszawa 1968

Zarzycki P., *Suplement do Września 1939. Ordre de Bataille armii niemieckiej, słowackiej i sowieckiej wraz z obsadami personalnymi*, Warszawa 2014

Żołnierz Polski w kampanii wrześniowej. Reprint z okazji 65 rocznicy wybuchu drugiej wojny światowej, Warszawa 2004

2) Dzienniki, wspomnienia

- Die Aufklärungsstaffel 5(H)13 in Feldzug gegen Polen 1939. Darstellungen und Berichte*, zusammengestellt von dr Franz Schneider, Oberleutnant und Bildoffizier, b.m., grudzień 1939
- Doms W., *Vormarsch in Polen. Mein Kriegstagebuch*, Berlin 1941
- 3.(H)12 in Polen, Essen, br [Boże Narodzenie 1939] *Feldzug Polen. Kriegstagebuch des III./Inf. Rgt. 41 für die Zeit vom 24.8–31.10.1939* (opr. A. Fischer), Marburg-Lahn 1940
- Forster G., Major und Kommandeur des I/IR 31, *Als Bataillonkommandeur in Polen*, Zwickau 1940
- Gigier T., *Pierwsza bitwa*, Łódź 1979
- Idem, *Wojenne drogi*, „Odgłosy” (Łódź) 1979, nr 35
- Godyń Z., *Z 22. Pułkiem Ułanów Podkarpackich w kampanii wrześniowej 1939 r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, z. 43, s. 155–162.
- Grobicki J., *Od Prośny po Wisłę*. Cz.1, „Za i Przeciw” 1984, nr 35, 38 i 39
- Idem, *Przebiecie się Brygady Kresowej pod Ozorkowem dnia 7 września 1939 r.*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej” 1963 nr 32
- Halder F., *Dziennik wojenny*. T. I.: *Od kampanii polskiej do zakończenia ofensywy na Zachodzie* (14.8.1939–30.6.1940), Warszawa 1971
- Hartmann K.H., Schmid M., 1938–1939. *Kriegstagebuch der 12. Kompanie*, b.mir
- Jaklicz J., *Kampania wrześniowa 1939 oraz inne pisma i wspomnienia*, przedm. i wyb. M. Kornat, Warszawa 2016
- Janiak Z., *Wrześniowe wspomnienia porucznika Zenona Janiaka. Pamiętnik dowódcy 7. kompanii strzeleckiej 31 pułku Strzelców Kaniowskich z Września 1939 roku* (red. B. Rosiński, M. Bednarek, K. Zajęc), bm 2018
- Jodłowski J., *O godne życie trzech pokoleń*, Pruszków 2005
- Kowalski M., *Moja kampania wrześniowa*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 2
- Kranc S., *Ze wspomnień dowódcy plutonu kompanii Obrony Narodowej „Działoszyn” w wojnie obronnej 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1986, nr 4
- Kriegstagebuch M 6 Polen-Westfeldzug*, Kameradschaft ehem. M 6 – K 40 – PZ. AA 110, Coburg, b.r.
- Kriegstagebuch 6/I.R.32 geführt vom 21 August bis 22. October 1939*, bm 1939
- Kunachowicz A., *Trzy wojny w siodle: legionisty, rotmistrza szwoleżerów, dowódcy 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich i 20 Pułku Ułanów Króla Jana Sobieskiego wspomnienia z lat 1914–1939*, Warszawa 2011
- Kutrzeba T., *Wojna bez walnej bitwy*, Warszawa 1998
- Maciejowski J., *Dziennik Macieja 1939–1942. Z Mizocza do Szkocji*, Leszno 2009
- Milewski W., *Obowiązek uciekać*, Warszawa 1989
- Mit dem XIII. Armeekorps in Polen. Ein Erinnerungsbuch*, München 1940
- Mit der 3 (mot.) Pi 17 nach Polen. Kriegstagebuch der 3 (mot.) Pi 17*, b.mir
- Mit der 2. Kompanie [85 pp] nach Polen und Frankreich 1939/1940*, Deggendorf a.D. [1940]
- Mit Regt.-Stab Art.-Regt. 10 in Polen vom 1.9.39 bis. 1.11.39*, b.mir
- Niewiadomski T., *Gdzie był mój front*, Warszawa 1970
- Oeringk W., *Ziel: Warschau. Ein Polenbuch. Nach den Aufzeichnungen eines Infanteristen*, Leipzig 1940,

- Ogrodnik A., *Relacja z okresu Kampanii Wrześniowej 31. pułku Strzelców Kaniowskich*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2009, nr 3/95
- Pickel gefr., *2/Pi 10, Pioniere im Bunkerkampf an der Warthe*, „Vierteljahreshefte für Pioniere”, 1940, z. 1
- Podbielski R., *Fragmenty mojego Września*, [w:] *Wrzesień 1939. Z problematyki najnowszej historii Polski* (opr. B. Skaradziński, Z. Szpakowski), Kraków 1971
- Pragłowski A., *Od Wiednia do Londynu*, Londyn 1968
- Ritter J., *Pi.Btl.10, Der Flosssackführer*, „Vierteljahreshefte für Pioniere”, 1940, z. 1
- Rommel J., *Za honor i Ojczyznę. Wspomnienia dowódcy armii „Łódź” i „Warszawa”*, Warszawa 1958
- Rzewski A.S., *Pamiętnik jeńca*, Łódź 1986
- Scharfschmidt, *Angriff über die Warta bei Warta und Mikolajewice. Ein tapferer Pionierspahrtrupp*, [w:] Oberstleutnant Liere K., *Pioniere im Kampf*, [Berlin 1940]
- „Str. Baubatl.532 in Polen 1939–40”, bmir
- Tagebuch der 7. Batterie während der Kämpfe in Polen*, Boże Narodzenie 1939, druk „Volks-Zeitung für Rhein und Eifel”
- Unsere Kompanie im Grossdeutschen Freiheitskampf. Chronik der 7/I.R. 26*, bmir
- Von uns brannte die Stadt. Mit der 1/Fla 47 im Polenfeldzug bei der 10. Division*, „Alte Kameras”, 1983, nr 6
- Walter-Janke Z., *Od Warty do Sanu. Mój Wrzesień 1939 r.*, Cz.1 i 2 „WTK” 1967, nr 41 i 42
- Zbrodnie Wehrmachtu w Łodzi* (opr. B. Bojarska), „Przegląd Zachodni”, 1962 nr 3
- Zwölf Jahre 1. Kompanie Leibstandarte SS Adolf Hitler. Ein Buch der Kameradschaft*, Preussisch Oldenburg, br

■ C. Opracowania

- Batowski H., *Agonia pokoju i początek wojny. Sierpień – wrzesień 1939*, Poznań 1984
- Bauer P., Polak B., *Armia „Poznań” w wojnie obronnej 1939*, Poznań 1982
- Bąkowski R., Kurzawa P., Nadolny W., *Schrony bojowe w pasie działania Armii „Łódź” w 1939 r. – wyniki badań terenowych*, „Forteca”, 1997, nr 3, s. 57–58 uzup. nr 11, s. 53
- Beobachtungsabteilung 10*, [w:] H.J. Froben, *Aufklarende Artillerie. Geschichte der Beobachtungsabteilungen und selbständigen Beobachtungsbatterien bis 1945*, bmir,
- Böhler J., *Auftrag zum Vernichtungskrieg. Die Wehrmacht in Polen 1939*, Frankfurt am Main 2006. Wyd. polskie: *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce: Wrzesień 1939. Wojna totalna*, tł. P. Pieńkowska-Wiederkehr, Kraków 2009
- Idem, *Najazd 1939. Niemcy przeciw Polsce*, Kraków 2011
- Böhm T., *Bataliony Obrony Narodowej w Wielkopolsce w latach 1936–1939 i ich rola w kampanii wrześniowej*, Poznań 1996
- Idem, *1 pułk kawalerii KOP w wojnie obronnej 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1989, nr 2
- Bortnowski W., *Na tropach łódzkiego września*, Łódź 1969
- Breithaupt H., *Die Geschichte der 30. Infanterie Division 1939–1945*, Bad Nauheim 1955
- Bullock A., *Hitler i Stalin. Żywoty równoległe*, Warszawa, br
- Chinciński T., *Forpocztą Hitlera. Niemiecka dywersja w Polsce w 1939 roku*, Warszawa 2010
- Idem, *Niemiecka dywersja w Polsce w 1939 r. w świetle dokumentów policyjnych i wojskowych II Rzeczypospolitej oraz służb specjalnych III Rzeczy. Cz. 1–2, „Pamięć i Sprawiedliwość”*, 2005, nr 5; 2006 nr 1

- Cutter Z., *Saperzy II Rzeczypospolitej*, Kraków – Warszawa – Wrocław 2005
- Cygański M., *Komitet Obywatelski miasta Łodzi 6 IX – 9 X 1939*, „Rocznik Łódzki” 1959
- Czernielewski K., Jarno W., *Garnizon Łódzki Wojska Polskiego 1918–1939*, Toruń 2008
- Ćwierdziński J., *O właściwą ocenę działań armii „Łódź”*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1959 nr 1
- Datner S., *55 dni Wehrmachtu w Polsce. Zbrodnie dokonane na polskiej ludności cywilnej w okresie 1 IX–25 X 1939*, Warszawa 1967
- Elbe R., *Die Schlacht an der Bzura im September 1939 aus deutscher und polnischer Sicht*, Freiburg 1975
- Emmerling M., *Luftwaffe nad Polską*, cz. I: *Jagdflieger*, Gdynia 2002; cz. II: *Kampfflieger*, Gdynia 2005; cz. III: *Stukaflieger*, Gdynia 2006.
- Froben H.J., *Aufklärende Artillerie. Geschichte der Beobachtungsabteilungen und selbständigen Beobachtungsbatterien bis 1945*, Munchen 1972
- Głowiński T., Igielski R., Lebel M., *Bitewnym szlakiem września 1939 roku. Polskie bitwy i boje w obronie Rzeczypospolitej*, Warszawa–Wrocław 2019
- Godlewski J., *Bitwa nad Bzurą. Historyczne studium operacyjne*, Warszawa 1973
- Gnat-Wieteska Z., *6 Pułk Strzelców Konnych im. Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego*, Pruszków 1998
- Graf W., *Batalion Obrony Narodowej Ostrzeszów 1939*, Ostrzeszów 1993
- Infanterie im Kampf. Erfahrungen und Lehren aus Gefechtsberichten* (opr. Emil Schuler, Hans Werner Stirius), Darmstadt 1963
- Jarno W., *Garnizon sieradzki w latach II Rzeczypospolitej*, [w:] *Sieradz. Dzieje miasta w latach 1793–1939*, (red. J. Kita i M. Nartowicz-Kot), Łódź–Sieradz 2014
- Idem, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001
- Idem, *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919–1939*, Warszawa 2004
- Jastrzębski W., *Mniejszość niemiecka w Polsce we wrześniu 1939 roku*, Toruń 2010
- Józefiak W., *10 Kaniowski PAL w kampanii wrześniowej 1939 roku w walkach granicznych i obronie Ziemi Sieradzkiej*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2011 nr 1
- Józefiak W., Kielek R., *Zapomniany wrześniowy most 10 Dywizji Piechoty*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2019, nr 3
- Jurga T., Włodarkiewicz W., Wyszczelski L., *Bitwy polskiego Września. Bzura, Lwów*, Warszawa, Warszawa 2015
- Jurga T., *Decydująca bitwa w wojnie polsko-niemieckiej 1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1966, nr 4
- Idem, *Koncepcja operacyjna bitwy nad Bzurą*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1964, nr 1
- Idem, *Obrona Polski 1939*, Warszawa 1990
- Kielek R., *A jednak Dąbrowa Wielka a nie Pławno – miejsce śmierci i pochówku członków załogi samolotu PZL.23B Karaś (wrzesień 1939 r.)*, „Zeszyty Radomszczańskie”, T. XIII (2017)
- Idem, *Karaś z Dąbrowy Wielkiej – Przygoda, czy misja?*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2011 nr 4
- Idem, *Misja RWD-8 z 6 Pułtonu Łącznikowego*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2014 nr 3
- Idem, *Stanisław Obiorek – pilot zestrzelony 3 IX 1939 r. w pobliżu Sieradza bombardował Berlin!*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2018 nr 4
- Idem, *Wrześniowy dzień kpr. pilota Stanisława Obiorka*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2011 nr 4

- Kisielewski K., Wróblewski J., *Ocena organizacji działań bojowych i możliwości 8 i 10 armii niemieckich oraz wojsk polskich na froncie zachodnim w kampanii 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1968, nr 4
- Koreś D., *Generał brygady Aleksander Radwan-Pragłowski (1895–1974). Studium biograficzne*, Warszawa 2012
- Idem, *Planowanie operacyjne na odcinku łódzkim w latach 1936–1939*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 3
- Kozłowski W., Jarno W., *10. Dywizja Piechoty w wojnie 1939 roku*, Pruszków 2016
- Kozłowski W., *Mobilizacja na obszarze Okręgu Korpusu nr IV (Łódź) w 1939 r.*, „Rocznik Łódzki”, T. 18 (1973)
- Idem, *Niedoszła akcja Armii „Poznań” między Prosną a Wartą w 1939 r.*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, 1981, nr 3
- Idem, *Planowany zwrot zaczepny Armii „Poznań” na rzecz Armii „Łódź” w 1939 r.*, [w:] *Bitwy września 1939. Materiały z III seminarium historyków* (red. B. Polak), Koszalin 1988
- Idem, *Wrzesień 1939 – walki wokół Sieradza i sytuacja w mieście*, [w:] *Sieradz. Dzieje miasta od 1939 roku*, (red. K. Lesiakowski), Łódź—Sieradz 2014
- Kranc S., *Wieluńskie bataliony Obrony Narodowej w wojnie obronnej 1939 r.*, [w:] *Siedem wieków Wielunia. Studia i materiały*, (red. nauk. R. Rosin), Warszawa–Łódź 1987
- Król E.C., *Polska i Polacy w propagandzie narodowego socjalizmu w Niemczech 1919–1945*, Warszawa 2005
- Kukuła P., *Maszerują strzelcy*, Łódź 1972
- Kurowski F., *Fränkische Infanterie. Geschichte des Infanterie-Regiments 55 (17 Inf.-Div.), Infanterie-Regiments 170 (73 Inf.-Div.), Infanterie-Regiments 521 (296. Inf.-Div.), Sanitätskompanie 2/172 (73 Inf.-Div.)*, Würzburg [1970]
- Lehman R., *Die Leibstandarte*, T. I, Osnabruck 1978
- Majdańska K., *Exodus ludności polskiej w powiecie sieradzkim w 1939 r.*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2009 nr 3(95)
- Majewski M., *Kresowa Brygada Kawalerii w kampanii 1939 roku*, Warszawa 2011
- Milak M., *Warta i okolice we wrześniu 1939. Kronika wydarzeń*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 1998, nr 3/51
- Idem, *Pamiętki po kampanii wrześniowej na Ziemi Sieradzkiej*, cz. 1–3. „Na Sieradzkich Szlakach”, 1990, nr 4, 1091, nr 2 i 3
- Idem, *Dramatyczne chwile ks. Józefa Świniarskiego*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 1997, nr 3
- Idem, *Przeżyć własną śmierć*, „Echo”, 1996 nr 45
- Mueller-Hillebrand B., *Das Heer 1933–1945. Entwicklung des organisatorischen Aufbaues*, Band 1: *Das Heer bis zum Kriegsbeginn*, Darmstadt 1954, Band II: *Die Blitzfeldzüge 1939–1941. Das Heer im Krieg bis zum Beginn des Feldzuges gegen die Sowjetunion im Juni 1941*, Frankfurt a. M.
- Musiaka Ł., Stasiak E., *Polskie schrony bojowe na linii Warty i Widawki. Zapomniane dziedzictwo*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 2019, nr 57
- Niehorster L., *German Word War II. Organizational series*. Vol. I-II-1: *1st and 2nd Welle Army Infantry Divisions (1 September 1939)*, Buckinghamshire 2006; Vol. I-II-2: *3rd and 4th Welle Army Infantry Divisions (1 September 1939)*, Buckinghamshire 2007
- Owczarski M., *Od Napoleona do Monte Cassino. Walenty Owczarski i jego rodzina*, Katowice 2020

- Panzerjägerabteilung 10. 14 (Panzerjäger) Kp. IR 41. Panzerjägerkompanie 110. Geschichte ausgewählter Panzerjägerkräfte in Nordbayern 1934–1989*, bmir [1989]
- Pawlak J., *Polskie eskadry w wojnie obronnej wrzesień 1939*, Warszawa 1991
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. I: *Kampania wrześniowa 1939*, cz. 1: *Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną*, Londyn 1951; cz. 2. *Przebieg działań od 1 do 8 września*, Londyn 1954
- Porwit M., *Komentarze do historii polskich działań obronnych 1939 roku*, cz. 1: *Plany i ich załamanie się*; cz. 2: *Odwrót i kontrofensywa*, Warszawa 1983
- Pospieszalski K.M., *Dzień 2 września 1939 r. w Torzeńcu i Wyszanowie*, „Przegląd Zachodni” 1955, nr 11
- Rezmer W., *Armia „Poznań” 1939*, Warszawa 1992
- Idem, *Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 roku (organizacja, zasady funkcjonowania, przygotowanie do wojny)*, Toruń 1993
- Rogusz M., *Samotna Czapla*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2016, nr 3
- Rozdżestwieński P., *Piechota Wojska Polskiego 1939. Organizacja i uzbrojenie pułków piechoty*, Warszawa 2012
- Rosiński B., *Schrony bojowe na odcinku 30 pSK i zarys przebiegu walk tego pułku nad Wartą*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2009, nr 3/95
- Ruszkowski A., *Sieradzki most kolejowy w czasach II wojny światowej*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 1998, nr 4/52
- Idem, *Walki o Beleń i Strońsko*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 1989, nr 3
- Idem, *Pogrzeb żołnierza 31 Pułku Strzelców Kaniowskich... 76 lat po śmierci w boju nad Wartą*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2016 nr 1
- Rzadkowski A., *10 Dywizja Piechoty*, „Wielka Księga Piechoty Polskiej 1918–1939” T. 10, Warszawa 2017
- Rzepniewski A., *Wojna powietrzna w Polsce – 1939 na tle rozwoju lotnictwa Polski i Niemiec*, Warszawa 1970
- Idem, *Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego (13 maja 1935 – 31 sierpnia 1939 r.)*, Warszawa 1992
- Saperzy w służbie Polski. Księga pamiątkowa*, Londyn 1985
- Schmidt A., *Geschichte der 10 Infanterie-Division, 10 Infanterie-Division (mot.), 10 Panzergrenadier-Division (1935–1945)*, Bad Nauheim 1963
- Serwański E., *Wrzesień 1939 w Wielkopolsce*, Poznań 1966
- Solarz D., Kielek R., *Działania PZL.23B Karaś w garnizonie częstochowskiej*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2012 nr 3
- Spółeczeństwo i Wojsko Polskie wobec zagrożenia wojennego 1939. Polska i jej armia 1939–1939*, Warszawa 2009
- Szczawiński M., *Droga do Strońska czyli wspomnienia o ppor. Stanisławie Szczawińskim*, „Na Sieradzkich Drogach”, 2012 nr 4
- Szefer A., *Dywersyjno-sabotażowa działalność wrocławskiej Abwehry na ziemiach polskich w przededniu agresji hitlerowskiej w 1939 r. Wybór dokumentów*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” T. XXXII (1987)
- Szubański R., *Polska broń pancerna 1939*, Warszawa 1989
- Szubzda J., *Sieradzcy zakładnicy w 1939 r.*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 2007, nr 4

- Idem, *Zbrodnie Wehrmachtu*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2009 nr 3(95)
- Idem, *Skrzynka z amunicją*, „Na Sieradzkich Drogach”, 2013 nr 4
- Tettau H., Versock K., *Geschichte der 24. Infanterie Division 1935–1945*, Stolberg 1956
- Udział społeczeństwa ziemi kaliskiej w wojnie obronnej 1939 r.*, (red. nauk. B. Polak), Kalisz 1979
- Vorman N., *Der Feldzug 1939 in Polen. Die Organisationen des Heeres*, Weissenburg 1958
- Wesołowski A., *Szczerców – Góry Borowskie 1939. Walki 30 Dywizji Piechoty i jej sąsiadów w dniach 3–6 września 1939 r.*, Warszawa 2006
- Wesołowski A., Tym J., *Mokra Działoszyn 1939. Działania wielkich jednostek Grupy Operacyjnej „Piotrków” w pierwszych dniach kampanii 1939 r.*, Warszawa 2012
- Wesołowski T., *Kłopotliwa gra wojenna generalobersta Franza Haldera. „Generalstabsreise 1939” w powojennej historiografii*, „Studia z dziejów wojskowości”, T. VI (2017)
- Wieluń był pierwszy. Bombardowania lotnicze miast regionu łódzkiego we wrześniu 1939 r.*, (red. Janusz Wrobel), Łódź 2009
- Woźniak L., *1 pułk kawalerii KOP*, Poznań 1982
- Wojna obronna Polski 1939*, Warszawa 1979
- Wójcik T., Boraś J., *Walki Oddziału Wydzielonego ppłk. Mariana Frydrycha z jednostkami 30 Dywizji Piechoty Wehrmachtu o utrzymanie przeprawy mostowej w Uniejowie w dn. 6–7 września 1939 roku*, „Biuletyn Uniejowski”, T. 9, 2020
- Wróblewski J., *Armia „Łódź” 1939*, Warszawa 1975
- Zgórniak M., *Możliwości wojenne Polski i Niemiec w 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1989, nr 3
- Idem, *Planowanie operacji Polski i Niemiec w 1939 r.*, [w:] *Polska, Niemcy, Europa w 1939 r. Materiały z sesji zorganizowanej w UJ 14 grudnia 1989 r.*, Kraków 1991.